७. विनिमय विपत्र किंवा हुंडी (Bills of Exchange)

अभ्यास घटक

७.१ विपत्राचा परिचय, अर्थ, व्याख्या आणि गरज

७.२ विपत्राचा मसुदा किंवा नमुना, हुंडीचे पक्ष, विपत्राची तिथी, देयदिनांक व हुंड्याचे प्रकार

७.३ विपत्राचा उपयोग कसा करावा, विपत्राचा अनादर, विपत्राची नोंदणी विपत्राचे प्रमाणन, नोंदणी अधिकारी व नोंदणी शुल्क

७.४ खालील परिस्थिती आहर्ता/विपत्रधारी, आहार्यी यांच्याकडून विपत्राची लेखांकीय हाताळणी.

- *अ. देयतिथी पर्यंत विपत्र स्वतः जवळ असलेल्या विपत्राचे आहार्यीने/स्वीकर्त्याने शोधन केल्यास, अनादरण केल्यास किंवा नादार झाल्यास.*
- *ब. विपत्राचे पृष्ठांकन केल्यास आणि आहार्यी किंवा स्वीकर्त्याने शोधन केल्यास अनादरण झाल्यास किंवा दिवाळखोर ठरल्यास.*
- *क. विपत्राचे बँकेत वटविणे. विपत्राचा आदर, अनादर आणि आहारार्यी/स्वीकर्ता नादार झाल्यास.*
- *ड. विपत्र राशी संग्रहणाकरिता बँकेत पाठविणे व स्वीकर्त्याने किंवा आहार्यीने आदर, अनादरण केल्यास किंवा स्वीकर्ता दिवाळखोर झाल्यास*
- *इ. विपत्राचे नूतनिकरण – नूतनिकरणाची कारणे, व व्याजाची आकारणी.*
- *फ. अंशतः रकमेचे शोधन : मूळ रक्कम अधिक व्याज अधिक नोंदणी खर्च व नवीन विपत्र काढणे.*
- *ग. नवीन विपत्राचा आदर/अनादर.*
- *ह. स्वीकर्त्याची नादारी व त्याच्या खात्याची पूर्तता.(Insolvency of the acceptor & settlement of his account)*
- *व. विपत्राचे निवर्तन.*
- *ज. रोजकीर्द व खातेवही (फक्त आदेशकाचे खाते, आदेशितीचे खाते.)*

क्षमता विधाने

❑ *या प्रकरणाचा अभ्यास केल्यानंतर विद्यार्थी सक्षम होतील :*

- *विद्यार्थी विनिमय विपत्राचा अर्थ समजण्यास पात्र ठरतील.*
- *विद्यार्थ्यांना विनिमय विपत्राच्या संकल्पना समजल्यामुळे प्रत्यक्ष ते त्याचा उपयोग करतील.*
- *विद्यार्थी विनिमय विपत्राचा मसुदा तयार करतील आणि त्याचे प्रकार समजून घेतील.*
- *देयदिनांक पर्यन्त विपत्र स्वतःजवळ ठेवणे, राशीसंग्रहणाकरिता बँकेत पाठविणे, नूतनीकरण व विपत्राचे निवर्तन इ. बाबी समजून घेतील.*
- *विनमय विपत्राची विविध परिस्थित लेखांकीय हाताळणी शिकतील.*

७.१ प्रस्तावना :

शोधनापूर्वी वस्तू व सेवा प्राप्त करणे हे ग्राहकाच्या योग्यतेवर आणि विश्वासावर अवलंबून असते ज्या व्यवहारांचे शोधन भविष्यामध्ये करण्यात येते त्यांना उधारीचे व्यवहार म्हणतात किंवा ते उधारीचे व्यवहार म्हणून ओळखले जातात. उधारीच्या व्यवहाराची व्यवसाय जगतामध्ये महत्त्वाची भूमिका आहे. उधारीमुळे ग्राहकांना त्यांच्या खर्चाच्या रकमेत वाढ करण्याची प्रेरणा मिळते. व्यावसायिक संस्था बाजारातील स्पर्धेच्या परिस्थित उधारीचा लाभ घेतात. संभाव्य विक्री वाढविण्याच्या उद्देशाने रोख रकमेचे प्रमाण कमी करून मोठे कर्ज उभारल्याची विक्रेत्यांचा प्रयत्न असतो. भविष्यामध्ये तो विशिष्ट तारखेला, त्याला देय (Due) असणारी रक्कम किंवा त्याने घेतलेल्या मालाच्या पैशाचे शोधन करेल या वचनावर आणि जबाबदारीवर विक्रेते माल विकतात. रक्कम शोधनाच्या बाबतीत कोणताही वाद किंवा गैरसमज होऊ नये, म्हणून विनियम विपत्रे, वचनचिठ्ठ्या अशा पतसाधनांचा उपयोग केला जातो. भारतात बऱ्याच काळापासून लोकप्रिय अशा पतसाधनांचा उपयोग केला जातो, त्यालाच हुंडी (Hundi) असे म्हणतात.

७.१ अ. गरज – (Necessity) :

व्यावसायिक व्यवहारांची भरभराट करण्यासाठी आणि उधारीची (Credit) व्याप्ती वाढविण्यासाठी विनिमय विपत्रे व वचन चिठ्या मौल्यवान पतसाधने आहेत. विहित नमुन्यातील स्टँप पेपर वर लिखित स्वरूपात वचन चिठ्ठी लिहिलेली असल्यास ग्राहक त्याच्या कर्जाची (Debt) परतफेड करेल आणि विक्रेत्याला त्याचे पैसेसुद्धा मिळतील. हे लेखी वचन चिठ्ठ्या बँका स्वीकारतात आणि त्याच्या बदली आगाऊ रकमा देतात. शिवाय ही पतसाधने चलनक्षम दस्तऐवज आहेत. म्हणून ती एका व्यक्तीकडून दुसऱ्या व्यक्तीकडे हस्तांतरित करता येतात.

७.१ ब. अर्थ :

भारतीय पराक्राम्य विलेख अधिनियम १८८१ नुसार चलनक्षम दस्तऐवज म्हणजे वचन चिठ्ठी, विनिमय विपत्र किंवा धनादेश हे धारक अथवा वाहकाला देय असतात. विनिमय विपत्र हे कर्जाची लेखी स्वरूपाची पावती आहे आणि विपत्राची रक्कम ठरावीक मुदतीनंतर देण्याचे वचन सुद्धा आहे. सामान्यता धनको त्याच्या ऋणकोवर विपत्र काढतो आणि ऋणकोकडून त्यास स्वीकृती मिळते.

वचनचिठ्ठी म्हणजे ठरावीक रक्कम, ठरावीक व्यक्तीला किंवा त्याच्या आदेशानुसार विशिष्ट मुदतीनंतर देण्याचे बिनशर्त स्वरूपाचे लेखी वचन असते. वचन चिठ्ठीला स्वीकृती गरज (आवश्यकता) नसते कारण वचन चिठ्ठी लिहिणाराच शोधनाचे वचन देतो.

७.१ क. विनिमय विपत्र व वचन चिठ्ठीची व्याख्या (Definition of Bill of Exchange and Promissory Note) :

१८८१ च्या चलनक्षम दस्तऐवज कायद्यानुसार कलम ५मध्ये हुंडीची व्याख्या पुढीलप्रमाणे दिली आहे.

"विनिमय विपत्र (हुंडी) म्हणजे अशा प्रकारचा लेखी दस्तऐवज की, ज्यावर विपत्र लिहिणाऱ्याने आपली सही करून विशिष्ट व्यक्तीला विनाअट आज्ञा दिलेली असते की त्या व्यक्तीने, त्या दस्तऐवजात निर्देशित व्यक्तीला किंवा तो दस्तऐवज घेऊन येणाऱ्या व्यक्तीला (वाहकाला), दस्तऐवजात लिहिलेली रक्कम, तिने मागणी केल्यावर किंवा ठरावीक मुदतीनंतर द्यावी."

विनिमय विपत्राची वैशिष्ट्ये (Features of Bill Exchange)

१. विपत्र हे लेखी स्वरूपात असले पाहिजे.

२. १८९९च्या मुद्रांक कर कायद्याप्रमाणे त्यावर योग्य मूल्याचे तिकिट (stamp)असले पाहिजे.

३. हुंडीवर दिनांक असावी.

४. हुंडीत निश्चित रक्कम देण्यासंबंधीची स्पष्ट आज्ञा असावी.

५. हुंडी ही बिनशर्त स्वरूपाची आज्ञा आहे.

६. हुंडी निर्देशित केलेल्या व्यक्तीला किंवा त्याच्या आदेशानुसार किंवा वाहकाला रक्कम दिली जाते.

७. हुंडीवर, हुंडी काढणाऱ्याची/निर्मात्याची स्वाक्षरी असावी.

वचनपत्र/वचन चिठ्ठी (Promissory Note)

भारतीय चलनक्षम दस्तऐवज अधिनियम १८८१ कलम ४ प्रमाणे व्याख्या –

"ज्या लेखी दस्तऐवजावर त्याच्या निर्मात्याने सही करून निश्चित रक्कम, निश्चित व्यक्तीला किंवा त्याच्या आदेशाप्रमाणे इतर व्यक्तीला किंवा दस्तऐवज घेऊन येणाऱ्याला देण्याचे वचन, कोणतीही अट न घालता दिलेले असते त्या दस्तऐवजाला "वचन चिठ्ठी" असे म्हणतात. वचन चिठ्ठी हे बँकपत्र किंवा चलनपत्र नाही."

७.२ हुंडीचे पक्ष (Parties to a Bill Exchange) :

१. **आहर्ता/आदेशक (Drawer) :** विपत्र काढणाऱ्या किंवा लिहिणाऱ्या व्यक्तीस आहर्ता असे म्हणतात आहर्ता हा धनको असतो. तो ऋणकोकडून रक्कम प्राप्त करतो तो विपत्राची रक्कम प्राप्त करतो, म्हणून त्याच्यासाठी हे विपत्र "प्राप्त विपत्र", असते.

२. **आहार्यी/आदेशिती (Drawee) :** ज्याच्यावर विपत्र काढले जाते, त्याला आहार्यी किंवा आदेशिती असे म्हणतात. आदेशिती विपत्र स्वीकारतो तो ऋणको असतो आणि धनकोला रक्कम देतो. त्याला विपत्राची रक्कम द्यावयाची असते म्हणून त्याच्यासाठी विपत्र 'देयविपत्र' असते.

३. **आदाता (Payee) :** ज्याला हुंडीतील/विपत्रातील पैसे प्राप्त करण्याचा अधिकार असतो, त्याला आदाता असे म्हणतात. विपत्रातील राशी ज्या व्यक्तीला किंवा त्याच्या आदेशाप्रमाणे अन्य व्यक्तीला मिळण्याचा अधिकार असतो.

वचन चिठ्ठीचे पक्ष :

१. **आहर्ता/निर्माता (Drawer or Maker) :** जो वचनचिठ्ठी लिहितो त्याला आहर्ता असे म्हणतात. त्याला वचनपत्र लिहिणारा असे देखील म्हणतात. हा असा व्यक्ती आहे की, जो वचन चिठ्ठीमधील ठरावीक रक्कम देण्याचे वचन (Promis) देतो. म्हणून त्याला वचनदाता असेदेखील म्हणतात.

२. **आहार्यी/आदाता (Drawee of Payee) :** ज्या व्यक्तीकरिता वचनचिठ्ठी लिहिली किंवा काढली जाते तिला आहार्यी किंवा आदाता असे म्हणतात.

अतिरिक्त माहिती:

आपल्या देशात विपत्राचे असंख्य प्रकार उपयोगात आणले जातात. उदा. शहजोग हुंडी, दर्शनी हुंडी, मुदती हुंडी, नामजोग हुंडी, धनीजोग हुंडी, जवाबी हुंडी इ.

विपत्राच्या नमुन्यातील घटक (Contents of format of Bill of Exchange) :

१. **दिनांक (Date) :** विपत्राच्या वरच्या उजव्या बाजूला आदेशकाच्या पत्याखाली विपत्राची दिनांक लिहिणे आवश्यक असते. परिपक्वता दिनांक काढण्यासाठी विपत्रावर दिनांक लिहिणे आवश्यक आहे. दिनांकाशिवाय लिहिलेल्या विपत्राला काही अर्थ नसतो.

२. **मुदत (Term) :** दिवस किंवा महिन्यामध्ये विपत्राची मुदत दर्शविणे आवश्यक आहे.

३. **राशी (Amount) :** विपत्राची राशी अंकामध्ये तिकिटाच्या खाली लिहावी आणि शब्दामध्ये विपत्राच्या मजकुरात दर्शवावी.

४. **मुद्रांक (Stamp) :** १८८९च्या भारतीय मुद्रांक शुल्क अधिनियमानुसार विपत्रावर योग्य मूल्याचे मुद्रांक असणे आवश्यक आहे.

५. **पक्ष (Parties) :** आहर्ता, आहार्यी व आदाता यांची नांवे व पत्ते विपत्रात असणे आवश्यक आहे.

६. **मूल्यप्राप्तीसाठी (For value received) :** कायद्यानुसार मोबदल्याशिवाय कोणताही करार होऊ शकत नाही. व्यापारी विपत्राच्या संदर्भात मोबदल्यात विशेष स्थान (महत्व) आहे. याचा अर्थ विशिष्ट मोबदल्याच्या बदली विपत्राला स्वीकृती दिली जाते.

७. **स्वीकृती (Acceptance) :** आदेशकाकडून विशिष्ट मुदतीचे विपत्र काढले जाते. स्वीकृतीकरिता ते आहार्यीकडे सादर केले जाते. जेव्हा आदेशिती विपत्राच्या दर्शनी भागावर "स्वीकृत'' असे शब्द लिहून दिनांक टाकतो तेव्हा त्या क्रियेला विपत्राची स्वीकृती असे म्हणतात. विपत्राच्या स्वीकृतीपूर्वी आहार्यी विपत्राच्या शोधनासाठी बाध्य नसतो. स्वीकृती नंतरच मसुद्याचे रूपांतर विपत्रात होते.

अतिरिक्त माहिती –

भारतीय मुद्रांक कर अधिनियम १८९९च्या कायद्याप्रमाणे नोंदीत व्यवहारासाठी किती प्रकारची मुद्रांक कर (stamp Duty) लावली जाते.

विनिमय विपत्राचा नमुना – Specimen of a bill of exchange :

– विपत्राचा नमुना –

मुद्रांक शुल्क

(आदेशकाचे नाव)

(आदेशकाचा पत्ता)

(विपत्र लिहिण्याची तारीख)

(अंकामध्ये राशी) ....
₹

__________ **या तारखेनंतर, श्री.** ____________________

(आदात्याचे नाव व पत्ता) किंवा त्याच्या आदेशानुसार रु ________________

राशी शब्दात ________________ **फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.**

सही/–

____

(आदेशकाचे नाव)

प्रति,

(आदेशितीचे नाव व पत्ता)

____

____

____

"स्वीकृती''.

(आदेशतीचे नाव)

____

दिनांक ____________

स्वीकृतीचे प्रकार – (Types of Acceptance) :

अ. **सामान्य स्वीकृती/साधारण स्वीकृती (General Acceptance) :** जेव्हा आहार्यी कोणतीही अट व बदल न करता आहर्त्याने लिहिलेले विपत्र स्वीकारतो तेव्हा त्यास सामान्य स्वीकृती असे म्हणतात. याला बिनशर्त स्वीकृती असे देखील म्हणतात.

ब. **सशर्त स्वीकृती (Qualified Acceptance) :** जेव्हां आहर्त्याने लिहिलेल्या विपत्रास, आहार्यी काही अटींवर स्वीकृती अथवा विशेष स्वीकृती देतो त्यास सशर्त स्वीकृती असे म्हणतात.

सशर्त स्वीकृतीचे खालील प्रकार आहेत:

i) **मुदतीशी संबंधित अट – (Qualified as to time) :** जेव्हां आहार्यी विपत्र स्वीकारतो, परंतु विपत्रात आहर्त्याने लिहिलेल्या मुदतीस बदल करतो तेव्हां अशा अटीला मुदतीशी संबंधित अट असे म्हणतात.

ii) **स्थळाशी संबंधित अट –(Qualified as to Place) :** जेव्हां विपत्राचे शोधन केवळ एका निश्चित ठिकाणी करण्याचे मान्य केले जाते, तेव्हा त्यास स्थळाशी संबंधित अट असे म्हणतात.

iii) **रकमेशी संबंधित अट –(Qualified as to amount) :** विपत्रात लिहिलेल्या रकमेच्या काही भागाकरिता आहार्यी स्वाकृती देतो, तेव्हा त्यास रकमेशी संबंधित स्वीकृत असे म्हणतात.

iv) **पक्षाशी संबंधित अट –(Qualified as to parties) :** जेव्हां आहार्यी हा विपत्रात नाव असलेल्या व्यक्तीस विपत्राचे शोधन करण्याचे अमान्य करतो, त्यास पक्षाशी संबंधित अट असे म्हणतात.

v) **अटींशी संबंधित स्वीकृती –(Qualified as to condition) :** आहार्यी विपत्राचे शोधन करण्यास काही अटींच्या पूर्ततेवर तयार असतो त्यास विशेष अटींशी संबंधित स्वीकृती असे म्हणतात.

७.२. विनिमय विपत्राचा नमुना :

उदाहरण –१ सामान्य स्वीकृती – (General Acceptance)

खालील माहितीवरून विनिमय विपत्र तयार करा:–

१. आदेशक : श्री. प्रकाशराव, ६४८, अ कोरल प्लाझा, एस. बी. रोड, पुणे.

२. आदेशिती : श्री. राहुलदेव, २३६, राजापुर रोड, जळगांव

३. राशी : ₹ ४४,५००.

४. मुदत : ३ महिने

५. विपत्राची तारीख : ३ जून, २०१९.

६. स्वीकृतीची तारीख : ७ जून, २०१९.

विनिमय विपत्राचा नमुना

मुद्रांक

श्री. प्रकाश राव,
६४८, अ कोरल प्लाझा
एस्. बी. रोड, पुणे
दि. ३ जून, २०१९.

₹ ४४,५००

तीन महिन्यानंतर मला किंवा माझ्या आदेशानुसार ₹ चव्वेचाळीस हजार पाचशे फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/–
(प्रकाश राव)

प्रति,
श्री. राहुल देव,
२३६, राजापूर रोड, जळगांव.

"स्वीकृती"
सही/–
(राहुल देव)
दि. ७ जून २०१९.

उदाहरण – २. आदात्याच्या नावासह विपत्राचा नमुना व सामान्य स्वीकृती (General Acceptance with Payee's name)

१. आहार्ता : मुकुंद देसाई, नं. १४, हेरीटेज हाईटस्, नागपूर.

२. आहार्यी : योगेन्द्र टिळक, नारायण पेठ, अमरावती.

३. आदाताः श्रवण देव, पनवेल.

४. राशीः ₹ ३०,०००.

५. मुदत : ९० दिवस

६. विपत्राची तारीख : १६ जुलै, २०१९

७. विपत्राची स्वीकृतीः २० जुलै, २०१९.

विनिमय विपत्राचा नमुना

मुद्रांक

मुकुंद देसाई,
१४ हेरीटेज नं हाईटस,
नागपूर
दि. १६ जुलै, २०१९.

₹ ३०,०००/-

नव्वद दिवसानंतर श्री. श्रवणदेव, पनवेल, यांना अथवा त्यांच्या आदेशानुसार ₹ तीस हजार फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/-
(मुकुन्द देसाई)

प्रति,
योगेन्द्र तिलक,
नारायण पेठ,
अमरावती.

"स्वीकृती"
सही/-
(योगेन्द्र टिळक)
दि. २० जुलै २०१९.

उदाहरण – ३. दर्शनी विपत्र – (After Sight Bill) –

अनुराधा पाटील, ३७ – A LCC टॉवर्स, गोरेगांव, मुंबई यांनी २३ जानेवारी, २०२० रोजी रु. ५७,४५०चे दोन महिने मुदतीचे विपत्र, शांती विश्वकर्मा, No. 43 भोसलेनगर, सोलापूर यांच्यावर काढले. त्यांनी त्याचे शोधन शामला काटे, नाशिक यांना करावे. विपत्र २७ जाने, २०२०, रोजी स्वीकारण्यात आले. वरील माहितीवरुन विनिमय विपत्राचा नमुना तयार करा.

– विनिमय विपत्र –

मुद्रांक

अनुराधा पाटील,
३७ – A LCC टावर्स,
गोरेगांव, मुंबई.
दि. २३ जानेवारी, २०२०

₹ ५७,४५०/–

दर्शनोत्तर दोन महिन्यांनी शामला काटे, नाशिक यांना किंवा त्यांच्या आदेशानुसार ₹ सत्तावन हजार चारशे पन्नास फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/–
(अनुराधा पाटील)

प्रति,
शांती विश्वकर्मा,
न. ४३, भोसलेनगर,
सोलापूर.

"स्वीकृती"
सही/–
(शांती विश्वकर्मा)
दि. २७ जाने. २०२०.

उदाहरण – ४ राशीच्या अटींसह सशर्त स्वीकृती – (Qualified Acceptance as to Amount) –

खालील माहितीवरून विनिमय विपत्राचा नमुना तयार करा.

१ मार्च, २०२०, रोजी श्री. अमोल काजे ४२, गांधी ग्राम, एम्. जी. रोड, रत्नागिरी यांनी श्रीमती, सागरीका माने, ३४५, कुमठेकर रोड, पुणे यांच्यावर ४५ दिवस मुदतीचे ₹ १८,७५० चे विपत्र काढले. ४ मार्च, २०२० रोजी श्रीमती सागरिका माने यांनी ₹ १५,००० साठी त्याला स्वीकृती दिली.

– विनिमय विपत्र –

मुद्रांक

श्री. अमोल काजे,
४२, गांधीग्राम,
एम. जी. रोड, रत्नागिरी,
दि. १ मार्च, २०२०

₹ १८,७५०/-

पंचेचाळीस दिवसानंतर मला अथवा माझ्या आदेशानुसार ₹ अठरा हजार सातशे पन्नास फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/-
(अमोल काजे)

प्रति,
श्रीमती सागरिका माने,
३४५ - कुमठेकर रोड,
पुणे.

"फक्त ₹ १५,००० करिता स्वीकृत"
सही/-
(सागरिका माने)
दि. ४ मार्च, २०२०.

उदाहरण – ५. मुदतीशी संबंधित सशर्त स्वीकृती (Qualified Acceptance as to time)

९ फेब्रुवारी २०२० रोजी, निरजा पब्लिशिंग हाऊस, नरिमन पॉईन्ट, मुंबईचे भागीदार समिर गुप्ता, यांनी १ महिना मुदतीचे ₹ ६२,०००चे विपत्र श्रीमती नम्रता कोकील, पनवेल रोड, खारघर यांच्यावर काढले. ज्याचे शोधन मे. विद्या ट्रेडर्स लोणावला यांना करावयाचे आहे. दोन महिन्याच्या अटीवर स्वीकृती मिळाली.

वरील माहितीवरुन विनिमय विपत्राचा नमुना तयार करा.

– विनिमय विपत्र –

मुद्रांक

निरजा पब्लिशिंग हाऊस,
नरिमन पॉईन्ट,
मुंबई.
दि. ९ फेब्रुवारी, २०२०

₹ ६२,०००/-

वरील तारखेपासून एक महिन्यानंतर मे. विद्या ट्रेडर्स, लोणावळा यांना किंवा त्यांच्या आदेशानुसार ₹ बासष्ठ हजार फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/-
(समीर गुप्ता)
निरजा पब्लिशिंग हाऊस,
चे भागीदार.

प्रति,
श्रीमती नम्रता कोकील,
पनवेल रोड,
खारघर

"दोन महिन्याकरिता स्वीकृत"
सही/-
नम्रता कोकील
दि. ९ फेब्रुवारी, २०२०.

उदाहरण – ६. मागणी/दर्शनी विपत्र – (Demand Bill)

खालील माहितीवरून विनिमय विपत्र तयार करा.

१. आहर्ता : केदार पंडीत, २२-अ-कल्पतरु इस्टेट, पिरंगुट पुणे.

२. आहार्यी : गौरी मुळे, वाशी, नवी मुंबई.

३. विपत्राची तारीख : १४ ऑगस्ट, २०१९

४. स्वीकृतीची तारीखः १७ ऑगस्ट, २०१९

५. विपत्राची राशीः ₹ ३८,७४०

– विनिमय विपत्र –

मुद्रांक

केदार पंडीत,
२२/अ कल्पतर इस्टेट,
पिरंगुट, पुणे.
दि. १४ ऑगस्ट, २०१९

₹ ३८,७४०/-

सादरकर्ती ऋणी मला किंवा माझ्या आदेशानुसार ₹ अडतीस हजार सातशे चाळीस फक्त देणे, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/-
(केदार पंडीत)

प्रति,
गौरी मुळे,
वाशी,
मुंबई.

"स्वीकृत"
सही/-
गौरी मुळे
दि. १७ ऑगस्ट, २०१९.

सूचना – मागणी विपत्रात विपत्राची मुदत दिली नाही. आदेशकाकडून विपत्र सादर झाल्याबरोबर स्वीकर्त्याने शोधत करावयाचे असते.

वचन चिट्‌ठीचा नमुना :

– वचन चिट्‌ठी –

मुद्रांक

ममता सामंत,
१३/अ – बिझीनेस सेंटर,
L.B.S. रोड, मुलुंड, मुंबई.
दि. १० जानेवारी, २०१९

₹ २०,०००/–

तीन महिन्यानंतर बीना शर्मा यांना किंवा त्यांच्या आदेशानुसार ₹ वीस हजार फक्त देईन असे वचन देते, ज्याचा मोबदला मिळाला आहे.

सही/–
(ममता सामंत)

प्रति,
सुनीता कर्वे,
एम. जी. रोड,
सुरत

विनिमय विपत्राच्या बाबतीत महत्वाच्या बाबी – (Important trems of Bill of Exchange) :

१. **विपत्राची मुदत – (Tenor or Tenure of bill) :** विपत्रात लिहिलेली रक्कम जितक्या कालावधीनंतर घ्यावी लागते तीस विपत्राची मुदत असे म्हणतात. विपत्राची मुदत दिवसात किंवा महिन्यात असते.

२. **मसुदा/नमुना हुंडी – (Draft) :** विपत्राला स्वीकृती मिळेपर्यंत विपत्र केवल 'मसुदा' असतो. त्याला नमुना हुंडी (Proforma Bill) असे देखील म्हणतात.

३. **सवलतीचे दिवस/अनुग्रह दिवस – (Days of grace) :** कायद्यानुसार विपत्राच्या शोधनासाठी विपत्राच्या मुदतीनंतर ३ दिवस जे जास्तीचे दिले जातात ते म्हणजे सवलतीचे दिवस होय.

   मागणी विपत्र किंवा दर्शनीविपत्र यांना सवलतीचे ३ दिवस दिले जात नाही.

४. **परिपक्वता तिथी/दातव्य दिनांक – (Date of maturity or Due date of bill) :** ज्या दिवशी विपत्राची मुदत संपते, त्या तारखेला परिपक्वता तिथी किंवा देयतिथी असे म्हणतात.

   जर विपत्राचा देयदिनांक सार्वजनिक सुट्‌टीच्या दिवशी येत असेल उदा. २६ जानेवारी किंवा १५ ऑगस्ट हे सार्वजनिक सुटीचे दिवस आहे. अशा परिस्थितीत अगोदरचा दिवस देयदिनांक (Due Date) राहिल. जसे २५ जानेवारी किंवा १४ ऑगस्ट.

   एखाद्यावेळी देयदिनांकला आकस्मिक सुट्‌टी (Emergency Holiday) येत असल्यास, विपत्राचे शोधन लगतच्या दुसऱ्या दिवशी करावे लागेल.

दातव्य तिथीचे प्रकार – (Types of due date) :

अ. **नाममात्र देयदिनांक – (Nominal Due Date) :** सवलतीचे दिवस मिळविल्याशिवाय येणाऱ्या देय दिनांकाला नाममात्र देयदिनांक असे म्हणतात.

ब. कायदेशीर देयदिनांक – (Legal Due Date) : नाममात्र देयदिनांकामध्ये सवलतीचे ३ दिवस मिळविल्यानंतर येणाऱ्या तिथीला कायदेशीर देयतिथी असे म्हणतात.

देयतिथीची गणना – (Calculation of due date) :

अ) जर विपत्र तारखेपासून देय असेल (After Date of Bill)

i) **विपत्राची मुदत महिन्यात असल्यास – उदा. १२ जून, २०१९ला लिहिलेले २ महिने मुदतीचे विपत्र देयदिनांक काढून दाखवा.**

	दिवस	महिना	वर्ष
विपत्राचा दिनांक	१२	६वा	२०१९
विपत्राची मुदत	–	२ (महिने)	–
नाममात्र देयदिनांक	१२	८वा	२०१९
+ सवलतीचे दिवस	३	–	–
कायदेशीर देयदिनांक	१५	८वा	२०१९

उत्तर – १५ ऑगस्ट, २०१९

परंतु – १५ ऑगस्ट, २०१९ स्वातंत्र्य दिनाची सार्वजनिक सुट्टी येत असल्यामुळे १४ ऑगस्ट, २०१९हा देयदिनांक समजून शोधन करावे लागेल.

ii) **विपत्राचा कालावधी हा दिवसांमध्ये दिलेला असल्यास – (Tenure of bill given in days) :**

१४ डिसेंबर, २०१९ रोजी लिहिलेल्या, ९० दिवस मुदत असलेल्या विपत्राचा देय दिनांक काढा –

महिना	प्रत्यक्ष दिवस	अनवसित दिवस
डिसेंबर २०१९	३१	(३१–१४) १७
जानेवारी २०२०	३१	३१
फेब्रुवारी २०२०	२९	२९
मार्च २०२०	३१	१३
		एकूण ९० दिवस

म्हणून नाममात्र देयदिनांक = १३ मार्च, २०२०

(+) सवलतीचे ३ दिवस = ०३

कायदेशीर देयदिनांक = १६ मार्च, २०२०

ब) जर विपत्र दर्शनौत्तर तारखेपासून देय असल्यास – (In case of Bills Payable 'After Sight') :

विपत्र लिहिण्याच्या तारखेपासून देयदिनांक काढली जाते. फरक फक्त एवढाच विपत्राचा कालावधी हा विपत्राच्या स्वीकृतीच्या तारखेपासून नाही.

अ) २७ डिसेंबर, २०१९ रोजी दोन महिने मुदतीचे दर्शनी विपत्र काढले. (Sight Bill) ते विपत्र ३१ डिसेंबर, २०१९ रोजी स्वीकारले. विपत्राचा दिनांक – ३१ डिसेंबर, २०१९.

म्हणून ३१ डिसेंबर, २०१९ ते ३१ जानेवारी, २०२० = १ महिना

नाममात्र देयदिनांक = २९ फेब्रुवारी, २०२० + सवलतीचे ३ दिवस = मार्चचे ३ दिवस

∴ कायदेशीर देयदिनांक = ३ मार्च २०२०.

५. **धारक – (Holder):** विनिमय विपत्राचा धारक म्हणजे अशी व्यक्ती ज्याच्या नावाने विपत्र आहे, आणि मालकी देखील आहे. त्याला यावरील रक्कम मिळू शकेल.

६. **यथाविधीधारक (Holder in due course) :** यथाविधीधारक म्हणजे अशी व्यक्ती की ज्याच्या जवळ विपत्राचा हक्क आहे. तो खालील कारणामुळे येतो.

i) मोबदला किंवा किंमत/प्रतिफल

ii) विश्वासहर्ता

iii) मुदत पुर्व

७. **विनिमय विपत्राचे प्रकार – (Types of Bill of Exchange) :**

i) **व्यापारी विपत्र/हुंडी – (Trade Bill) :** व्यावसायिक देवाण-घेवाणीतून धनकोने, ऋणकोवर काढलेल्या विपत्राला व्यापारी विपत्र असे म्हणतात. असे विपत्र फक्त व्यवसायिक व्यवहारातून लिहिण्यात व स्वीकारण्यात, येते.

ii) **सोयहुंडी किंवा अनुग्रह विपत्र – (Accommodation Bill) :** एकमेकांची आर्थिक गरज भागविण्याच्या उद्देशाने लिहिलेल्या विपत्रात अनुग्रह विपत्र असे म्हणतात कोणत्याही मोबदल्या शिवाय हे विपत्र लिहिण्यात व स्वीकारण्यात येते. आपल्या मित्रांना मदत करण्याच्या उद्देशाने विपत्रे लिहिली जातात.

iii) **देशी विपत्र – (Inland Bill) :** जेव्हा विपत्र लिहिणारा व विपत्र स्वीकारणारा हे दोन्ही पक्ष एकाच देशातील राहणारे असतात, तेव्हा त्या विपत्रात देशी विपत्र असे म्हणतात. अशा विपत्राचे शोधन हे त्याच देशात केले जाते.

iv) **विदेशी विपत्र – (Foreign Bill) :** विदेशी विपत्र म्हणजे असे विपत्र होय की, जे एका देशात काढले जाते आणि त्याचे शोधन दुसऱ्या देशात करण्यात येते. विपत्र भारतात काढले व त्याचे शोधन ऑस्ट्रेलियामध्ये करण्यात आले.

v) **लेखन तिथीनुसार विपत्र – (After Date Bill) :** ठरावीक मुदतीनंतर हे विपत्र देय होते. विपत्र काढल्याच्या तारखेपासून या विपत्राचा देयदिनांक काढण्यात येतो. या विपत्रासाठी सवलतीचे तीन दिवस ग्राह्य धरले जातात.

vi) **दर्शनोत्तर विपत्र – (After Sight Bill) :** विपत्राच्या स्वीकृतीच्या तारखेपासून या विपत्राचा देयदिनांक काढला जातो. या विपत्रासाठी सुद्धा३ दिवस सवलतीचे ग्राह्य धरले जातात.

vii) **मागणी/दर्शनी विपत्र – (Bill payable on Demand or At sight) :** विपत्र सादर करताक्षणीच आदेशीतील विपत्राची रक्कम देय होते. विपत्रासाठी कोणतीही मुदत नसते. सवलतीचे तीन दिवसही दिले जात नाहीत.

७.३ **विनिमय विपत्राचा आदर – (Honouring of Bill of Exchange) :** विनिमय विपत्र विशिष्ट कालावधीकरिता काढले जाते व दातव्यतिथीला त्याचे शोधन करावे लागते. दांतव्यतिथीला आदेशितीने किंवा स्वीकर्त्याने त्याची रक्कम दिल्यास विपत्राचे आदर झाले असे म्हणतात. विपत्राच्या दांतव्यतिथीपूर्वी शोधनासाठी विपत्रधारी स्वीकर्त्याकडे विपत्र सादर करतो. स्वीकर्त्याने याबाबतीत असमर्थता दर्शविल्यास विपत्राच्या शोधनाबाबत स्वीकर्ता आणि प्रत्येक पृष्ठांकक (Endorser) जबाबदार राहील.

विनमय विपत्राचे अनादरण – (Dishonouring of Bill of Exchange) : विपत्राच्या दातव्यतिथीला जर स्वीकर्त्याने विपत्र धारकाला, विपत्राची रक्कम देण्यास नकार दिला असेल किंवा असमर्थता दर्शविल्यास विपत्राचे अनादरण झाले असे म्हणतात. विपत्राचे अनादरण दोन प्रकारे होऊ शकते.

i) **विपत्राची स्वीकृती नाकारल्यास – (Dishonour by non-acceptance) :** आदेशिती जेव्हां विपत्र स्वीकारत नाही.

ii) **विपत्राचे शोधन न झाल्यास – (Dishonour by non-payment) :** दातव्यतिथीला आदेशिती/ऋणको विपत्राचे शोधन करण्यास असमर्थ असतो.

विपत्राच्या अनादरण प्रसंगी विपत्रधारी कडून काही कायदेशीर खर्च होत असल्यास असा खर्च देण्याची जबाबदारी स्वीकर्त्याची असते.

अनादरणाची नोंदणी – (Noting of dishonour) : विपत्र किंवा वचनचिठ्ठी अनादरीत झाल्याची खरी नोंद नोंदणी अधिकाऱ्याकडे करण्याच्या क्रियेला अनादरणाची नोंदणी असे म्हणतात. जेव्हा विपत्राचे अनादरण होते तेव्हा आदेशितीवर कायदेशीर कारवाई (Sue) करण्यासाठी सूचना देणे आवश्यक असते. परंतु अशी कायदेशीर करवाई (suit) करण्यापूर्वी विपत्रधाराकडे कायदेशीर पुरावा असणे आवश्यक आहे. न्यायालयात जाण्यापूर्वी विपत्राचे खरोखरच अनादरण झाले आहे त्यापूर्वी हा पुरावा मिळवावा लागतो. विपत्रधारी नोंदणी अधिकाऱ्याकडे विपत्र सादर करतो नोंदणी अधिकारी स्वीकर्त्याकडे किंवा आहार्यीकडे शोधनासाठी पुन्हा विपत्र सादर करतो. जेव्हां तो शोधनास नकार देतो तेव्हां विपत्राच्या अनादरणाची नोंदणी योग्य वेळेत करतो.

प्रमाणन – (Protesting) : विपत्राचे अनादरण झाल्यानंतर नोंदणी अधिकारी त्याची अधिकृतपणे वरील नोंद करतो या क्रियेलाच प्रमाणन असे म्हणतात. प्रमाणन म्हणजे विपत्र अनादरित झाल्याची लेखी सूचना विपत्राच्या संबंधित पक्षांना दिली जाते.

नोंदणी अधिकारी – (Notary Public) : नोंदणी कायदा १९५२च्या कलम ३ नुसार नोंदणी अधिकारी केन्द्र सरकार अथवा राज्य सरकारकडून नियुक्त केलेला कायदेशीर सल्लागार किंवा सरकारी अधिकारी असतो. काही विदेशी कागदपत्रांची सत्यता पडताळणे आणि विनिमय विपत्राच्या अनादरणाची व वचनचिठ्ठीचे प्रमाणन (Protesting) करण्याचे अधिकार नोंदणी अधिकाऱ्याला देण्यात येतात.

नोंदणी खर्च – (Noting Charges) : विपत्रधारक विपत्राचे अनादरण झाल्याची नोंद करण्यासाठी विपत्र नोंदणी अधिकाऱ्याकडे घेऊन जातो. विपत्र अनादरण झाल्याच्या कारणांची व तारखेची व इतर काही बाबींची नोंद नोंदणी अधिकारी करतो. अशा प्रकारचे कार्य करण्यासाठी नोंदणी अधिकारी काही फी घेतो त्यास नोंदणी खर्च असे म्हणतात. हा खर्च तात्पुरता विपत्रधारी कडून वसूल केला जातो. किंवा जो व्यक्ती अनादरणाची नोंद करण्यासाठी विपत्र घेऊन नोंदणी अधिकाऱ्याकडे घेऊन जातो त्याच्याकडून वसूल केला जातो. परंतु कायदेशीररित्या हा खर्च देण्याची जबाबदारी आहार्यी (विपत्र स्वीकारणारा) ची असते म्हणून खर्च तात्पुरता विपत्रधारी देतो परंतु शेवटी तो आहार्यीला द्यावा लागतो.

जमाखर्चानुसार विपत्राचे वर्गीकरण – (Classification of Bills for Accounting) :

प्राप्त विपत्र/हुंडी – (Bills Receivable) : जो व्यक्ती विपत्र लिहितो किंवा काढतो, ते विपत्र त्याच्यासाठी प्राप्त विपत्र असते. आहर्त्यासाठी प्राप्त विपत्र संपत्ती असते.

देयविपत्र/हुंडी – (Bills Payable) : ज्या व्यक्तीवर विपत्र लिहिले किंवा काढले जाते आणि तो स्वीकारतो त्याच्याकरिता ते विपत्र देयविपत्र असते. आहार्यीसाठी देयविपत्र देयता असते. प्राप्त विपत्र पुस्तकाचा नमुना (Specimen of Bills Receivable Book)

विपत्र क्र.	प्राप्त दिनांक	विपत्र दि.	कोणाकडून प्राप्त	आहर्ता	स्वीकर्ता	कोठे देय	मुदत	देय दिनांक	पृष्ठ खा. पा	रक्कम ₹	रोख पु खा. पा.	शेरा

देयविपत्र पुस्तकाचा नमुना – Specimen of Bills Payable Book

विपत्र क्र.	विपत्राचा दिनांक	कोणाला देय	आहर्ता	आदाता	कोठे देय	मुदत	देय दिनांक	खा. पा.	रक्कम ₹ दिली	रोख पु. खा. पा.	शेरा

विनिमय विपत्राची लेखांकीय हाताळणी – (Accounting treatment of Bill of Exchange):

प्राप्त विपत्र ही आहर्त्याची संपत्ती असल्याने तो तिचा खालीलप्रमाणे वापर करू शकतो यालाच विपत्राची विल्हेवाट किंवा उपयोग असेदेखील म्हणतात.

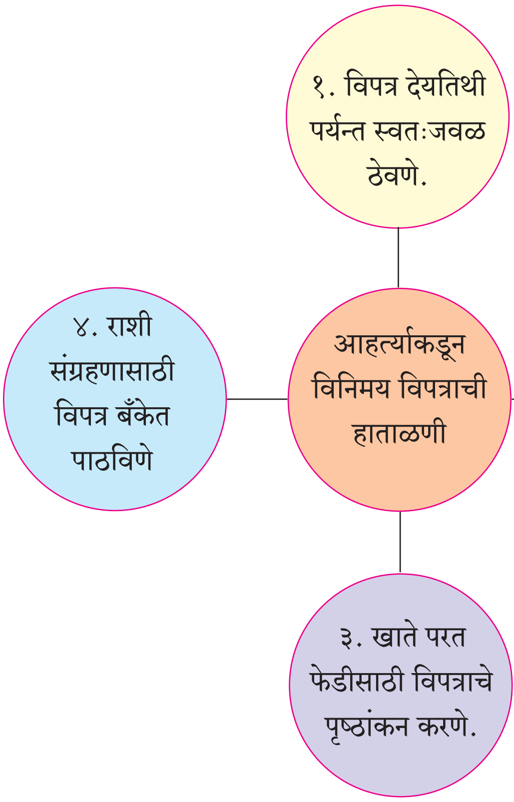

नकाशा ७.३ (अ)

१. **विपत्र देय तिथीपर्यन्त स्वत: जवळ ठेवणे – (Retaining the bill till the due date) :** आहर्ता विपत्र देयतिथी पर्यन्त स्वत: जवळ ठेवतो देयतिथीला आहर्ता विपत्र आहार्यीकडे शोधनाकरिता सादर करतो अशावेळी आहार्यीकडून ते विपत्र आदरीत किंवा अनादरित होऊ शकते.

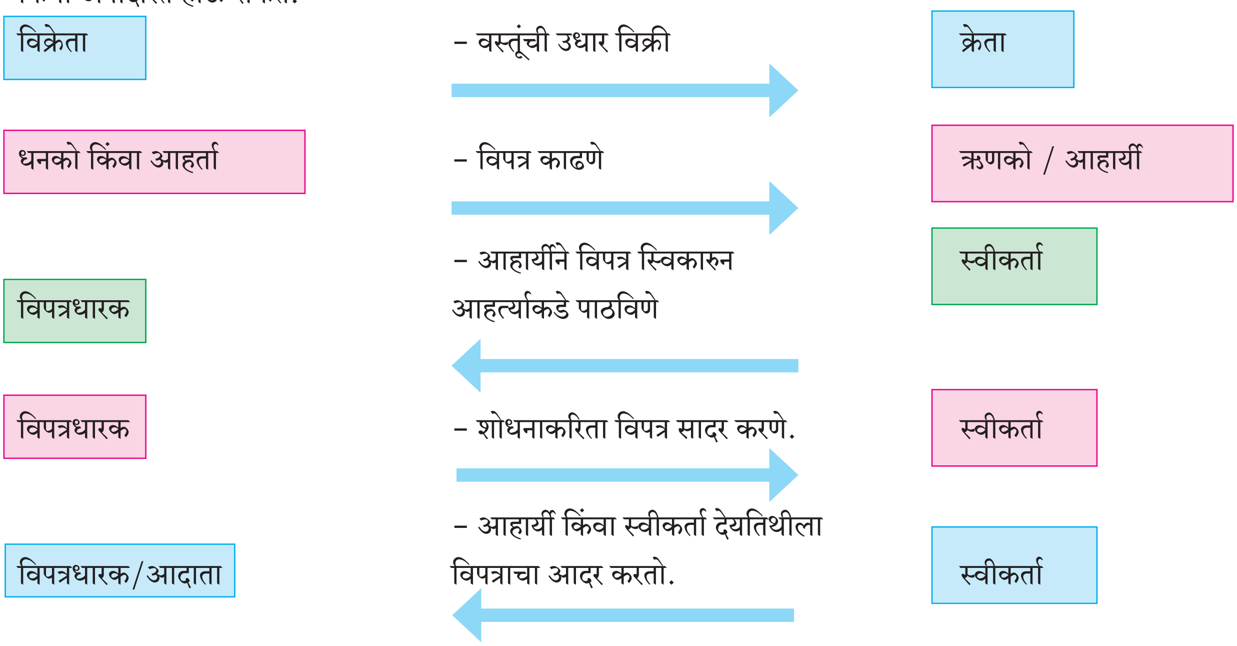

आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी :

	व्यवहार	आहर्त्याचे/धनकोचे पुस्तक	आहार्यी/ऋणकोचे पुस्तक
१	धनकोने वस्तूंची उधार विक्री केल्यास	ऋणकोचे खाते .... नावे विक्री खात्याला (वस्तूंची उधार विक्री केल्याबद्दल)	खरेदी खाते ....नावे धनकोच्या खात्याला (वस्तूंची उधार खरेदी केल्याबद्दल)
२	धनको/आहर्त्याने विपत्र काढले व त्याला स्वीकृती मिळाली.	प्राप्त विपत्रखाते .... नावे आहार्यीच्या खात्याला (विपत्र काढले व त्याला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)	आहर्त्याचे खाते ....नावे देयविपत्र खात्याला (विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)
३	दातव्यतिथीला विपत्राचे शोधन झाल्यास	रोकड/बँक खाते .... नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (देयतिथीला विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)	देयविपत्र खाते...............नावे रोकड/बँक खाते (देयतिथीला विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)
४	दातव्यतिथीला विपत्राचे अनादरण झाल्यास	आहार्यीचे खाते........................ .नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (दातव्यतिथीला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे आहर्त्याचे खात्याला (देय दिनांकाला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)
५	देय दिनांकाला विपत्राचे अनादरण झाले व आहर्त्याने नोंदणी खर्च केल्यास	आहार्यीचे खाते......................... नावे प्राप्त विपत्र खात्याला रोकड खात्याला (देय दिनांकाला विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च दिल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे नोंदणी खर्च खाते .... नावे आहर्त्याचे खाते (विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)

जेव्हा विपत्राचे अनादरण होते, तेव्हा आहर्त्याचे कर्तव्य आहे की त्याने ते विपत्र आहार्यीकडे शोधनासाठी सादर करावे. आहर्ता नोंदणीखर्चाचे शोधन करतो नंतर तो आहार्यी कडून वसूल केला जातो.

विपत्र देयतिथीपर्यन्त स्वत:जवळ ठेवणे उदाहरण:

१ जून २०१९ रोजी प्रतापने सुजीतला ₹ ८२,०००चा माल विकला. सुजीतने, प्रतापने काढलेले २ महिने मुदतीचे ₹ ८२,०००चे विपत्र स्वीकारले. **प्रताप आणि सुजितच्या पुस्तकात खालील परिस्थितीत किर्द नोंदी सांगा:**

अ) देयतिथीला विपत्र शोधन झाले

ब) देयतिथीला विपत्राचे अनादरण झाले.

क) देयतिथीला विपत्राचे अनादरण झाले व प्रतापने नोंदणी खर्च ₹ २५० दिला.

प्रतापच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा.पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ जुन १	सुजितचे खाते ....नावे विक्री खात्याला (मालाची उधार विक्री केल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
जुन १	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे सुजितच्या खात्याला (विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
ऑगस्ट ४ (अ)	रोकड खाते... ....नावे प्राप्त विपत्र खाते (विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
ऑगस्ट ४ (ब)	सुजितचे खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्यात (देयतिथीला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
ऑगस्ट ४ (क)	सुजितचे खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्यात रोकड खाते (विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च झाल्याबद्दल)		८२,२५०	८२,००० २५०

सुजितच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा.पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ जून १	खरेदी खाते............नावे प्रतापच्या खात्यात (वस्तूची उधार खरेदी केल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
जून १	प्रतापच्या खात्यात ....नावे देयविपत्र खात्याला (विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
ऑगस्ट ४	देयविपत्र खाते............नावे रोकड/बँक खात्याला (विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
ऑगस्ट ४	देयविपत्र खाते............नावे प्रतापच्या खात्यात (देयदिनांकाला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)		८२,०००	८२,०००
ऑगस्ट ४	देयविपत्र खाते............नावे नोंदणी खर्च खाते ....नावे प्रतापच्या खात्याला (विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)		८२,००० २५०	८२,२५०

२. **विनिमय विपत्र (हुंडी) वटविणे (पूर्व प्रापण) – (Discounting the Bill of Exchange) :** ठरावीक मुदतीकरिता विपत्र काढले जाते आणि स्वीकर्ता देयदिनांकला रक्कम शोधन करतो. दातव्यतिथीपूर्वी आहर्ता किंवा विपत्रधारक बँकेतून विपत्र वटवून रक्कम प्राप्त करू शकतो. विपत्र वटविणे म्हणजे सध्याच्या किंमतीला रोख रकमेत रूपांतरण करणे. साधारणतः बँका हुंड्या/विपत्रे वटवू शकतात, त्यासाठी आहर्त्याचे बँकेत खाते असणे आवश्यक आहे. या सेवेसाठी बँका ठरावीक रक्कम कापून घेतात त्यास हुंडी वटविल्याची कसर असे म्हणतात. कसर आहर्त्याचा खर्च समजून लेखा पुस्तकात नावे केला जातो.

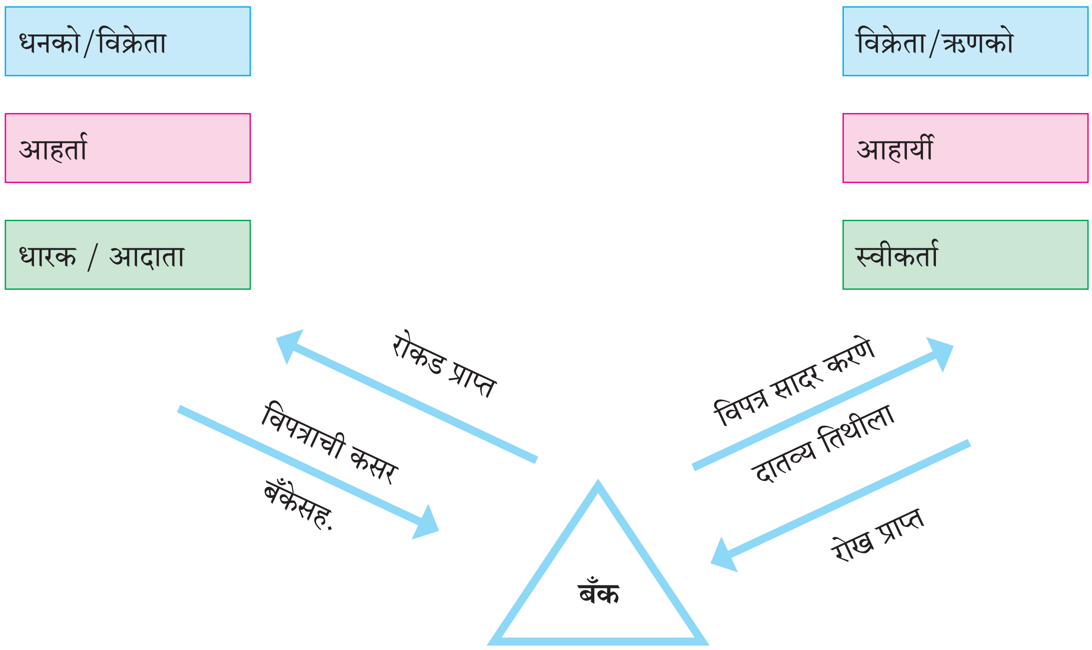

कसरीची गणना – (Calculation of Discount):

उदाहरण १ : १ एप्रिल २०२० रोजी राहुल ने अतुलवर ४ महिने मुदतीचे ₹ १५,०००चे विपत्र काढले. खालील परिस्थितीत कसरीची राशी काढून दाखवा.

i) १ एप्रिल २०२० रोजी विपत्र वार्षिक १०% कसरीवर वटविण्यात आले.

ii) १ जुन २०२० रोजी विपत्र वार्षिक १०% कसरीवर वटविण्यात आले.

उत्तर :

i) कसर $= \text{विपत्राची राशी} \times \frac{\text{दर}}{१००} \times \frac{\text{मुदतीचे महिने}}{१२}$

$= १५,००० \times \frac{१०}{१००} \times \frac{४}{१२}$

$=$ ₹ ५००

ii) कसर $= \text{विपत्राची राशी} \times \frac{\text{दर}}{१००} \times \frac{\text{मुदतीचे महिने}}{१२}$

$= १५,००० \times \frac{१०}{१००} \times \frac{२}{१२}$

$=$ ₹ २५०

(सूचना : विपत्र बँकेत फक्त दोन महिने होते)

उदाहरण २ :

१५ मे, २०१९ रोजी शिवमने, गणेश वर ६० दिवस मुदतीचे ₹ २१,९००चे विपत्र काढले. त्याच दिवशी त्याने ते विपत्र त्याच्या बँकेत वार्षिक ८% कसरीवर वटविले. **कसरीची राशी काढून दाखवा.**

उत्तर :

$$\text{कसर} = \text{विपत्राची राशी} \times \frac{\text{दर}}{१००} \times \frac{\text{एकूण दिवस}}{३६५}$$

$$= ₹\ २१,९०० \times \frac{८}{१००} \times \frac{६०}{३६५}$$

$$= ₹\ २८८$$

उदाहरण ३ :

१ मार्च, २०२० रोजी पंकज ने संजयवर ९० दिवस मुदतीचे ₹ २५,६२०चे विपत्र काढले. त्यात दिवस ते विपत्र त्याच्या बँकेत त्याने वार्षिक १०% कसरीवर वटविले. **कसरीची राशी काढून दाखवा.**

उत्तर:

$$\text{कसर} = \text{विपत्राची राशी} \times \frac{\text{दर}}{१००} \times \frac{\text{विपत्राची मुदत}}{३६६}$$

$$= ₹\ २५,६२० \times \frac{१०}{१००} \times \frac{९०}{३६६}$$

$$= ₹\ ६३०$$

(सूचनाः २०२०हे लिपवर्ष आहे, म्हणून ३६६ दिवस घेतले.)

आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी–(Accounting Treatment in the Books of Drawer and Drawee):

	व्यवहार	आहर्त्याच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात
१	आहर्त्याने विपत्र बँकेत वटविल्यास	बँक खाते .... नावे कसर खाते .... नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)	कोणतीही नोंद होणार नाही कारण आहार्यीच्या या व्यवहाराशी काही संबंध नाही
२	दातव्यतिथीला विपत्राचे शोधन झाल्यास	कोणतीही नोंद होणार नाही कारण आहर्त्याने रोख रक्कम प्राप्त केली आहे.	देय विपत्र खाते .... नावे रोकड/बँक खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे शोधन केल्याबद्दल)
३	देय दिनांकला वटवलेल्या विपत्राचे अनादरण झाल्यास	आहार्यीचे खाते........................ नावे बँक खात्याला (देयदिनांकाला वटवलेल्या विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते .... नावे आहर्त्याच्या खात्यात (आपल्या स्वीकृतीचे अनादरण झाल्याबद्दल)
४	वटवलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन बँकेने नोंदणी खर्च दिल्याबद्दल)	आहार्यीचे खाते........................ नावे बँक खात्याला (देयदिनांकला विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी बँकेने दिल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते .... नावे नोंदणी खर्च खाते .... नावे आहर्त्याचे खात्याला (स्वीकृतीचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)

अतिरिक्त माहिती – अशा विपत्राचा दलाल जो घरी किंवा संस्थेत ठरावीक शुल्क (Fees) घेऊन विपत्राची कसरीवर खरेदी विक्री करतो.

उदाहरण – विपत्र कसरीवर बँकेत वटविणे –(Discounting the bill with the bank) :

अजिंक्यला, अश्विनचे रु. ४५,००० देणे होते. १२ जुलै, २०१९ रोजी अश्विनला ₹ १५,०००चा रेखांकित धनादेश व बाकी रकमेची ₹ ३०,०००चे ३ महिने मुदतीचे विपत्र मिळाले त्याच अश्विनने ते विपत्र त्याच्या बँकेत वार्षिक १५% कसरीवर वटविले.

खालील परिस्थितीत अश्विन व अजिंक्यच्या पुस्तकात किर्द नोंदी घ्या:

अ) देय दिनांकला विपत्राचे शोधन झाले.

ब) देय दिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले

क) देय दिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले व बँकेने ₹ ३०० नोंदणी खर्च दिला.

अश्विनच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ जुलै १२	प्राप्त विपत्र खाते.. नावे बँक खाते ....नावे अजिंक्यच्या खात्याला (धनादेश व विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)		३०,००० १५,०००	 ४५,०००
जुलै १२	बँक खाते ....नावे कसर खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (१५% वार्षिक कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)		२८,८७५ १,१२५	 ३०,०००
अ) ऑक्टो. १५	नोंद होणार नाही			
ब) ऑक्टो. १५	अजिंक्यचे खाते ....नावे बँक खात्याला (वटविलेल्या विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)		३०,०००	 ३०,०००
क) ऑक्टो. १५	अजिंक्यचे खाते ....नावे बँक खात्याला.. (वटविलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च आल्याबद्दल		३०,३००	 ३०,३००

सूचना :– बँकेने केलेला नोंदणी खर्च एकूण रकमेत समाविष्ट करण्यात आला.

अश्विनच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	अश्विनचे खाते...नावे		४५,०००	
जुलै १२	बँक खात्याला			१५,०००
	देयविपत्र खात्याला			३०,०००
	(अश्विनला धनादेश व देयवित्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			
अ) ऑक्टो.	देयविपत्र खाते...नावे		३०,०००	
१५	रोकड/बँक खात्याला			३०,०००
	(देयदिनांकाला विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)			
ब) ऑक्टो.	देयविपत्र खाते...नावे		३०,०००	
१५	अश्विनच्या खात्याला..................			३०,०००
	(देयदिनांकाला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
क) ऑक्टो.	देयविपत्र खाते...नावे		३०,०००	
१५	नोंदणी खर्च खाते.. नावे		३००	
	अश्विनच्या खात्याला			३०,३००
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल			

३. विनिमय विपत्राचे (हुंडी) पृष्ठांकन – (Endorsement of Bill of Exchange) :

विपत्रधारक किंवा आहर्ता त्याच्या सावकाराकडे आपली देणी फेडण्यासाठी विपत्राचा उपयोग करू शकतो. विपत्राचे पृष्ठांकन विपत्राच्या (हुंडीच्या) मागच्या बाजूला स्वतःची सही करून केले जाते. त्यालाच विपत्राचे पृष्ठांकन झाले असे म्हणतात. विपत्र हे पराक्रम्य विलेख आहे म्हणून विपत्र कुणालाही एका व्यक्तीकडून दुसऱ्याकडे हस्तांतरित करता येते. जी व्यक्ती विपत्राचे पृष्ठांकन करते त्यास पृष्ठांकक (Endorser) असे म्हणतात आणि ज्या व्यक्तीच्या नावे पृष्ठांकन केले जाते त्या व्यक्तीला पृष्ठांकिती (Endorsee) असे म्हणतात. देयतिथीपर्यन्त असे पृष्ठांकन कितीही वेळा होऊ शकते.

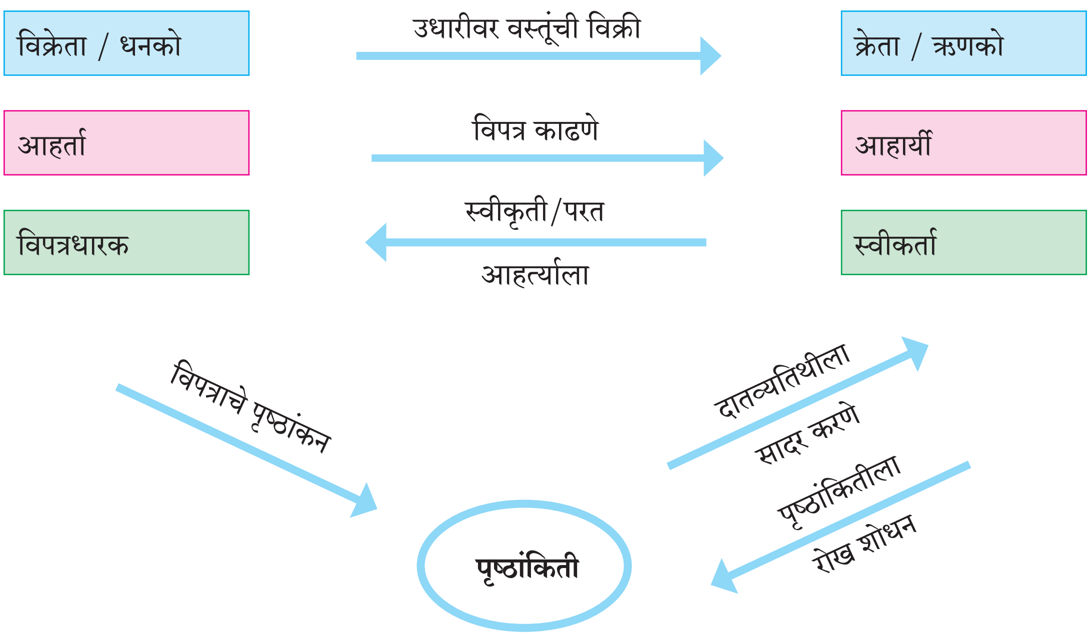

आहर्ता, आहार्यीच्या व पृष्ठांकितीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी – (Accounting Treatment in the Books of

Drawer, Drawee and Endorsee) :

अहर्त्याने पृष्ठांकितीला विपत्राचे पृष्ठांकन केल्यास			
१.	अहर्त्याचे / पृष्ठांककाचे पुस्तक	आहार्यीचे पुस्तक	पृष्ठांकितीचे पुस्तक
	पृष्ठांकितीचे खाते ....नांवे प्राप्त विपत्र खात्याला (धनकोला विपत्राचे पृष्ठांकन केल्याबद्दल	नोंद होणार नाही कारण आहार्यीचा या व्यवहाराशी संबंध नाही	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे पृष्ठांककाचे खात्याला (ऋणकोकडून प्राप्त विपत्र मिळाल्याबद्दल)
देयदिनांकला विपत्राचा आदर/शोधन झाल्यास			
२.	आहर्ता/पृष्ठांककाच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात	पृष्ठांकितीच्या पुस्तकात
	आहर्त्याच्या पुस्तकात नोंद होणार नाही कारण त्याचा या व्यवहाराशी संबंध नाही	देयविपत्र खाते .... नावे रोकड/बँक खात्याला (विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)	रोकड बँक खाते ....नावे प्राप्तविपत्र खात्याला (प्राप्त विपत्राची रक्कम मिळाल्याबद्दल)
देयदिनांकला पृष्ठांकित विपत्राचे अनादरण झाल्यास			
३.	आहर्ता/पृष्ठांककाच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात	पृष्ठांकितीच्या पुस्तकात
	आहार्यीचे खाते...........नावे पृष्ठांकितीचे खात्याला (देयदिनांकला पृष्ठांकित विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)	देयविपत्र खाते .... नावे आहर्त्याच्या खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे अनादरण झाल्याबद्दल)	पृष्ठांककाचे खाते ....नावे प्राप्तविपत्र खात्याला (प्राप्त विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)
पृष्ठांकित विपत्राचे अनादरण होऊन पृष्ठांकितीने नोंदणी खर्च दिल्याबद्दल			
४.	आहर्ता/पृष्ठांककाच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात	पृष्ठांकितीच्या पुस्तकात
	आहार्यीचे खाते...........नावे पृष्ठांकिती खात्याला (पृष्ठांकित विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी झाल्याबद्दल (विपत्राची राशी + नोंदणी खर्च)	देयविपत्र खाते .... नावे नोंदणी खर्च खाते .... नावे आहर्त्याच्या खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल	पृष्ठांककाचे खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्याला रोकड खात्याला (प्राप्त विपत्राचे अनादर होऊन नोंदणी खर्च दिल्याबद्दल

उदाहरण – विपत्राचे पृष्ठांकन (Endorsement of Bill)

१६ फेब्रुवारी, २०१९ रोजी पल्लवी ने वंदनाला ₹ २५,००० चा १०% व्यापारी कसरीवर माल विकला. त्याच दिवशी पल्लवी ने काढलेले ३ महिने मुदतीचे विपत्र तिने स्वीकारले. १८ फेब्रुवारी, २०१९ रोजी पल्लवीने विपत्र तिची धनको पूर्वाला पृष्ठांकीत केले. **खालील परिस्थितीत पल्लवी, वदंना आणि पूर्वाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी घ्या.**

अ) देयदिनांकला विपत्राचे शोधन झाले.

ब) देयदिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले.

क) देयदिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले व पूर्वाला ₹ १७५ नोंदणी खर्च आला.

पल्लवीच्या पुस्तकात किर्द नोंदी –

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	वंदनाचे खाते ....नावे		२२,५००	
फेब्रु. १६	विक्री खात्याला			२२,५००
	(मालाची उधार विक्री केल्याबद्दल)			
अ) फेब्रु.	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२२,५००	
१६	वंदनाचे खात्याला			२२,५००
	(विपत्र काढण्यात आले व त्याला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
ब) फेब्रु. १८	पूर्वाचे खाते ....नावे		२२,५००	
	प्राप्तविपत्र खात्याला			२२,५००
	(विपत्राचे पृष्ठांकन केल्याबद्दल)			
अ) मे १९	नोंद होणार नाही			
ब) मे १९	वंदनाचे खाते ....नावे		२२,५००	
	पूर्वाच्या खात्याला			२२,५००
	(वंदनाचे स्वीकृत पृष्ठांकीत विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
क) मे १९	वदंनाचे खाते ....नावे		२२,६७५	
	पूर्वाच्या खात्याला			२२,६७५
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च झाल्याबद्दल)			

वंदनाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी –

दिनांक	विवरण	खा.पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	खरेदी खाते ....नावे		२२,५००	
फेब्रु. १६	पल्लवीचे खात्याला			२२,५००
	(मालाची उधार खरेदी केल्याबद्दल)			
फेब्रु. १८	पल्लवीचे खाते ....नावे		२२,५००	
	देय विपत्र खात्याला			२२,५००
	(विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			
अ) मे १९	देयविपत्र खाते ....नावे		२२,५००	
	रोकड/बँक खात्याला			२२,५००
	(देयदिनांकला विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)			
ब) मे १९	देयविपत्र खाते ....नावे		२२,५००	
	पल्लवीच्या खात्याला			२२,५००
	(देयदिनांकाला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
क) मे १९	देयविपत्र खाते ....नावे		२२,५००	
	नोंदणी खर्च खाते..........नावे		१७५	
	पल्लवीच्या खात्याला			२२,६७५
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च झाल्याबद्दल)			

पूर्वाच्या पुस्तकात किर्दनोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्रखाते ....नावे		२२,५००	
फेब्रु. १८	पल्लवीच्या खात्याला			२२,५००
	(पल्लवीकडून विपत्र मिळाल्याबद्दल)			
अ) मे १९	रोकड/बँक खाते ....नावे		२२,५००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२२,५००
	(देयदिनांकला विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)			
ब) मे १९	पल्लवीचे खाते ....नावे		२२,५००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२२,५००
	(विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
क) मे १९	पल्लवीचे खाते ....नावे		२२,६७५	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२२,५००
	रोकड खात्याला			१७५
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)			

४. राशी संग्रहणासाठी विपत्र बँकेत पाठविणे – (Bill sent to Bank for Collection):

विपत्रधारक रक्कम गोळा करण्याकरिता विपत्र बँकेत पाठवू शकतो. व्यवसायात मोठ्या प्रमाणावर नियमितपणे प्राप्त विपत्रे (हुंड्या) प्राप्त होतात. अशा परिस्थितीत त्या विपत्राचे विविध आहार्यी (ऋणको) आणि त्याच्या देयतारखा लक्षात ठेवणे कठीण असते, म्हणून आहर्ता विपत्र त्याच्या बँकेत पाठवितो. देय दिनांकला आहर्त्याच्या सूचनेनुसार बँक विपत्राची राशी गोळा करते या सेवेसाठी बँक शुल्काची (Bank charges) आकारणी करते. आहर्ता जमा खर्चाच्या पुस्तकात या करिता तात्पुरते खाते उघडतो, त्या खात्याला "राशी संग्रहणासाठी बँक खाते" असे म्हणतात. या विपत्राच्या देय दिनांकाला हे खाते बंद करण्यात येते.

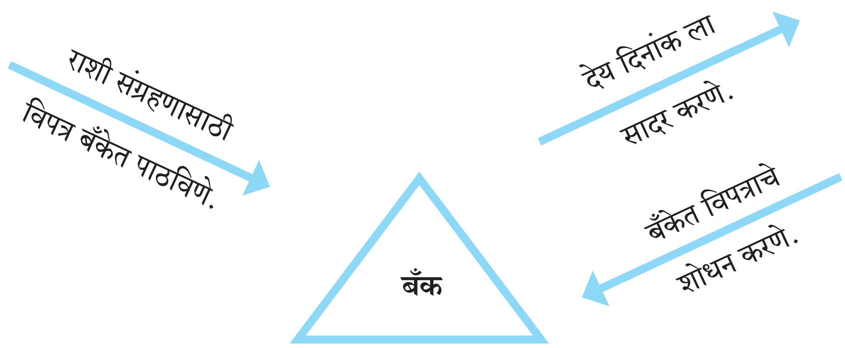

आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी(Accounting Treatment in the Books of Drawer and Drawee) :

	व्यवहार	आहात्यांच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात
१	विपत्र राशी संग्रहणासाठी बँकेत पाठविले.	राशी संग्रहणासाठी बँक खाते .... नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (विपत्र राशी संग्रहणासाठी बँकेत पाठविल्याबद्दल)	नोंद होणार नाही कारण या व्यवहाराशी आहार्यीचा काहीही संबंध नाही.
२	देय दिनांकला विपत्राचे शोधन झाल्यास आणि बँकेने सेवा शुल्क नावे टाकल्यास	बँक खाते .... नावे बँक शुल्क खाते .... नावे राशी संग्रहणासाठी बँकखात्याला (विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे रोकड/बँक खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे शोधन केल्याबद्दल)
३	देय दिनांकला राशी संग्रहणासाठी पाठविलेल्या विपत्राचे अनादरण होणे.	आहार्यीचे खाते....................... नावे राशी संग्रहणासाठी बँक खात्याला (राशी संग्रहणासाठी पाठविलेल्या विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे आहात्यांच्या खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे अनादरण झाल्याबद्दल)
४	देय दिनांकला राशी संग्रहणासाठी पाठविलेले विपत्र अनादरित होणे व बँकेने नोंदणी खर्च देणे	आहार्यीचे खाते....................... नावे राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला बँक खात्याला (राशी संग्रहणासाठी पाठविलेले विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्चाचे शोधन झाल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे नोंदणी खर्च खाते ....नावे आहात्यांच्या खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)

उदाहरण – राशी संग्रहणासाठी विपत्र बँकेत पाठविणे. (Bill sent to the Bank for collection) :

८ मार्च, २०१९ रोजी अनिताने, नीताला ₹ ३३,५००चा माल विकला त्याच दिवशी अनिताने, नीतावर ४ महिने मुदतीचे ₹ २२,५०० चे विपत्र काढले ४ एप्रिल, २०१९ला अनिताने ते विपत्र राशी संग्रहणासाठी बँकेत पाठविले.

खालील परिस्थितीत अनिता आणि नीताच्या पुस्तकात किर्द नोंदी करा –

अ) देय दिनांकला विपत्राचे शोधन झाले अनिताला ₹ २०० बँक सेवाशुल्क द्यावे लागले.

ब) देय दिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले

क) देय दिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले व नोंदणी खर्च ₹ १५० आला

अनिताच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ मार्च, ८	नीताचे खाते...नावे		३३,५००	
	विक्री खात्याला..........................			३३,५००
	(मालाची उधार विक्री केल्याबद्दल)			
मार्च, ८	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२२,५००	
	नीताच्या खात्याला			२२,५००
	(विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
एप्रिल ४	राशी संग्रहणासाठी बँक खाते.....................................नावे		२२,५००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२२,५००
	(राशी संग्रहणासाठी विपत्र बँकेत पाठविल्याबद्दल)			
जुलै ११ अ)	बँक खाते ....नावे		२२,३००	
	बँक शुल्क खाते ....नावे		२००	२२,५००
	राशी संग्रहणासाठी बँक खात्याला			
	(देय दिनांकला विपत्राचे शोधन झाले बँक शुल्काचे दिल्याबद्दल)			
जुलै ११ ब)	नीताचे खाते...नावे		२२,५००	
	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			२२,५००
	(देय दिनांकला विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
जुलै ११ क)	नीताचे खाते...नावे		२२,६५०	
	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			२२,५००
	बँक खात्याला			१५०
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)			

नीताच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ मार्च, ८	खरेदी खाते..नावे		३३,५००	
	अनिताच्या खात्याला			३३,५००
	(मालाची उधार खरेदी केल्याबद्दल)			
मार्च, ८	अनिताचे खाते ....नावे		२२,५००	
	देय विपत्र खात्याला			२२,५००
	(विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			
जुलै ११ अ)	देय विपत्र खाते...नावे		२२,५००	
	रोकड/बँक खात्याला			२२,५००
	(देय दिनांकला विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)			
जुलै, ११ ब)	देय विपत्र खाते...नावे		२२,५००	
	अनिताच्या खात्याला			२२,५००
	(विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
जुलै ११ क)	देय विपत्र खाते ....नावे		२२,५००	
	नोंदणी खर्च खाते ....नावे		१५०	
	अनिताच्या खात्याला			२२,६५०
	(विपत्राला अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)			

विनिमय विपत्राचे नूतनीकरण किंवा नवकरण – (Renewal of Bill of Exchange) :

देयतिथीपूर्वी विपत्र रद्द करणे व वाढीव मुदतीचे नवीन विपत्र करण्याच्या क्रियेला विपत्राचे नूतनीकरण असे म्हणतात. विपत्राच्या देयतिथीला विपत्राचे शोधन करू शकत नाही असे आहार्यीला लक्षात आल्यास तो आहार्त्याला जुने विपत्र रद्द करून त्या ऐवजी नवीन विपत्र वाढीव मुदतीचे काढण्याची विनंती करतो. जर आहर्त्याने त्याची ही विनंती मान्य केली व रक्कम (उधारी) शोधनासाठी जास्तीचा वेळ दिल्यास, आहार्यीला व्याज द्यावे लागते. व्याजाची रक्कम अंशतः रकमेसोबत अथवा नवीन विपत्रासोबत द्यावी लागते.

विपत्राच्या नूतनीकरणाचे टप्पे – (Steps in Renewal of Bill) :

i. जुने विपत्र रद्द (Cancellation) करणे.

ii. शिल्लक रकमेवर व्याज देय (Due) होणे.

iii. अंशतः रकमेची प्राप्ती/शोधन

iv. नवीन विपत्र काढणे आणि स्वीकारणे.

आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी – (Accounting Treatment in the Books of Drawer and Drawee) :

	व्यवहार	आहर्त्याच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात
१	जुने विपत्र रद्द होणे	आहार्यीचे खाते........................ नावे प्राप्त विपत्र खात्याला किंवा बँक खात्याला किंवा राशी संग्रहणासाठी बँक खात्याला किंवा पृष्ठांकितीच्या खात्याला (नूतनीकरणासाठी जुने विपत्र रद्द केल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे आहर्त्याच्या खात्यात (नूतनीकरणासाठी आपली स्वीकृती रद्द केल्याबद्दल)
२	शेष रकमेवर व्याज देय झाल्यास	आहार्यीचे खाते........................ नावे व्याज खात्याला (व्याज येणे झाल्याबद्दल)	व्याज खाते..................नावे आहर्त्याच्या खात्याला (व्याज देणे झाल्याबद्दल)
३	अंशतः रक्कम मिळाल्यास	रोकड खाते / बँक खाते .... नावे आहार्यीच्या खात्याला (अंशतः रोख रक्कम मिळाल्याबद्दल) (अंशतः रक्कमेत व्याजाची रक्कम समाविष्ट असल्यास रोकड खात्यात सामाविष्ट करावी.)	आहर्त्याचे खाते ....नावे रोकड/बँक खात्याला (अंशतः रक्कम व व्याजाचे शोधन केल्याबद्दल)
४	नवीन विपत्र काढणे व स्वीकारणे	प्राप्त विपत्र खाते .... नावे आहार्यीच्या खात्याला (नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल) (व्याजाची रक्कम येणे असल्यास नवीन विपत्रात समाविष्ट करावी.)	आहर्त्याचे खाते ....नावे देयविपत्र खात्याला (शेष रक्कमेसाठी विपत्र स्वीकारल्याबद्दल)

सूचना : जेव्हा विपत्राचे अनादरण होते, तेव्हा आहार्यीचे खाते नावे होते. आणि

* देय दिनांक पर्यन्त विपत्र स्वतः जवळ असल्यास प्राप्त विपत्र खाते जमा होईल.
* वटवलेले विपत्र असल्यास बँक खाते जमा होईल.
* राशी संग्रहणाकरिता विपत्र बँकेत पाठविल्यास राशी संग्रहणाकरिता बँक खाते जमा होईल.

ड. पृष्ठांकित विपत्र असल्यास पृष्ठांकितीचे खाते जमा करण्यात येईल.

व्याज, अंशतः रकमेचे शोधन आणि नवीन विपत्राला स्वीकृती देण्याच्या पद्धती.

(Different ways to pay interest, Part Payment and acceptance of new bill)

अ. व्याजाचे रोख शोधन करणे आणि पूर्ण रकमेसाठी नवीन विपत्र काढणे आणि स्वीकारणे.

ब. अंशतः रकमेचे व्याजासह शोधन करणे आणि शेष रकमेचे नवीन विपत्र काढणे व स्वीकारणे.

क. व्याजाशिवाय अंशतः रकमेचे शोधन करणे आणि शेष रकमेसाठी व्याजासह नवीन विपत्र काढणे व स्वीकारणे.

पर्यायी लेखांकीय हाताळणी (जेव्हा व्याज ताबडतोब रोख दिले जाते) Alternate Accounting Treatment (When interest paid in cash immediately)

	व्यवहार	आहर्त्याच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात
१	जुने विपत्र रद्द करणे.	आहार्यीचे खाते...................... नावे प्राप्त विपत्र खात्याला किंवा बँक खात्याला किंवा राशीसंग्रहणाकरिता बँक खात्याला किंवा पृष्ठांकितीच्या खात्याला (नूतनीकरणासाठी जूने विपत्र रद्द केल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे आहर्त्याच्या खात्यात (नूतनीकरणाकरिता आपली स्वीकृती रद्द केल्याबद्दल)
२	अंशतः रकमे सोबत व्याज देणे.	रोकड/बँक खाते .... नावे आहार्यीच्या खात्याला व्याज खात्याला (अंशतः रक्कम व व्याज रोख मिळाल्याबद्दल)	आहर्त्याचे खाते ....नावे व्याज खाते.................नावे रोकड/बँक खात्याला (व्याज व काही रक्कम रोख दिल्याबद्दल)
३	शेष रकमेसाठी नवीन विपत्र काढणे आणि स्वीकारणे–	प्राप्त विपत्र खाते .... नावे आहार्यीच्या खात्याला (नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)	आहर्त्याचे खाते ....नावे देयविपत्र खात्याला (नवीन विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)

करसरीवर विपत्राचे निवर्तन – (Retirment of Bill under Rebate) :

विपत्राचे निवर्तन म्हणजे देयतिथीपूर्वीच विपत्राचे शोधन करणे होय. जेव्हा आहार्यी देयतिर्थीपूर्वीच विपत्रधारकाला विपत्राचे शोधन करण्यास तयार असतो, तेव्हा त्यास विपत्राचे निवर्तन असे म्हणतात. अशा परिस्थितीत आहर्ता, आहार्यीस काही सूट/कसर देतो. ही सूट/कसर आहर्त्यासाठी खर्च असते तर आहार्यीसाठी उत्पन्न असते.

आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी (Accounting Teratment in the Books of Drawe rand Drawee) :

आहर्त्याच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात
रोकड खाते....................................नावे कसर खाते.....................................नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (कसरीवर विपत्राचे निवर्तन झाल्याबद्दल)	देयविपत्र खाते...................................नावे रोकड/बँक खात्याला कसर खात्याला (आपल्या स्वीकृतीचे निवर्तने होऊन कसर मिळाल्याबद्दल)

आहार्यीची दिवाळखोरी/नादारी – (Insolvency of Drawee) :

असा व्यक्ती ज्याची देयता ही त्याच्या संपत्तीपेक्षा जास्त आहे आणि तो आपल्याकडील देयतेची/कर्जाची परतफेड करू शकत नाही त्यास नादार व्यक्ती असे म्हणतात. जेव्हा स्वीकृती किंवा आहार्यी न्यायालयाकडून नादार म्हणून घोषीत केला जातो. तेव्हा त्याच्याकडील स्वीकृती अनादरित समजली जाते अशा परिस्थितीत आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात विपत्र रद्द करण्याची नोंद करावी लागते. त्यावेळी आहर्त्याला, आहार्यीच्या संपत्तीतून काही रक्कम मिळते त्याला अंतिम लाभ असे म्हणतात. आहर्त्यास जी रक्कम प्राप्त होणारी नसते त्यास बुडीत कर्ज (Bad Debts) असे म्हणतात तीच राशी आहार्यीच्या पुस्तकात न्युनता (Deffiency) समजली जाते.

आहर्ता व आहार्यीच्या पुस्तकात लेखांकीय हाताळणी – (Accounting Treatment in the Books of Drawer and Drawee) :

	व्यवहार	आहर्त्याच्या पुस्तकात	आहार्यीच्या पुस्तकात
१	जुने विपत्र रद्द करणे.	आहार्यीचे खाते........................ नावे प्राप्त विपत्र खात्याला किंवा बँक खात्याला किंवा राशीसंग्रहणाकरिता बँक खात्याला किंवा पृष्ठांकितीचे खात्याला (नादारीमुळे विपत्र रद्द केल्याबद्दल)	देय विपत्र खाते ....नावे आहर्त्याच्या खात्याला (नादारीमुळे विपत्र रद्द केल्याबद्दल)
२	अंतिम लाभ मिळाला व बुडीत कर्ज झाल्याबद्दल	रोकड/बँक खाते .... नावे बुडीत कर्ज खाते...................... नावे आहार्यीच्या खात्याला (अंतिम लाभ मिळाला व बुडीत कर्ज झाल्याबद्दल)	आहर्त्याचे खाते ....नावे रोकड खात्याला न्यूनता खात्याला (अंतिम शोधन कर्ज व शेषरक्कम न्यूनता खात्याला स्थानांतरित केल्याबद्दल)

कृती करा – (Activity)

१. किरकोळ विक्रेत्याला भेट द्या जो तुमच्या कॉलेजच्या किंवा महाविद्यालयाच्या जवळ राहतो, आणि शोध लावा तो विनिमय विपत्राचा किती वापर करतो.
२. कोणत्याही बँकेला भेट द्या आणि शोधून काढा ते किती प्रमाणात विनिमय विपत्र वटवतात.
३. बँकेला भेट द्या आणि शोध लावा, ते विनिमय विपत्र वटविण्यासाठी कसर कोणत्या प्रमाणात (दर) आकारतात.
४. विनिमय विपत्राचे भारतीय नांव शोधून काढा.
५. वचनचिठ्ठी आणि विनिमय विपत्राचे नमुने शोधून काढा.

उदाहरणे

१. (विविध परिस्थितीत विपत्राचा आदर/शोधन) (Honour of bill under different circumstances):

२३ डिसेंबर २०१९ रोजी आकाशने दीपकवर ३ महिने मुदतीचे ₹ २५००० चे विपत्र काढले. त्याच दिवशी दीपकने स्वीकृती देऊन आकाशकडे परत पाठविले. देयतिथीला दीपकने विपत्राचे शोधन केले.

खालील परिस्थितीत आकाश आणि दीपकच्या पुस्तकात किर्द नोंदी करा.

अ) जर देयतिथीपर्यंत विपत्र आकाशजवळ असल्यास
ब) त्याच दिवशी आकाशने ते विपत्र वार्षिक ६% कसरीवर बँकेत वटविल्यास.
क) २३ डिसेंबर २०१९ रोजी आकाशने ते विपत्र राशी संग्रहणासाठी बँकेत पाठविल्यास
ड) जर आकाशने ते विपत्र त्याचा धनको विरेनला पृष्ठांकित केल्यास

आकाशची रोजकीर्द

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ डिसेंबर २३	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२५,०००	
	दीपकच्या खात्याला			२५,०००
	(दीपक तीन महिने मुदतीचे विपत्र काढले व स्वीकृती मिळाल्या)			
अ) २०२० मार्च, २६	रोकड/बँक खाते ....नावे		२५,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२५,०००
	(देयदिनांकला दीपकने विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)			
ब) २०१९ डिसेंबर २३	रोकड खाते..नावे		२४,६२५	
	कसर खाते ....नावे		३७५	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२५,०००
	(६% कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)			
क) २०१९ डिसेंबर २३	राशीसंग्रहणासाठी बँक खाते ....नावे		२५,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२५,०००
	(दीपककडून मिळालेले विपत्र राशीसंग्रहणाकरिता बँकेत पाठविल्याबद्दल)			
२०१९ मार्च, २६	बँक खाते ....नावे		२५,०००	
	राशीसंग्रहणाकरिता बँक खात्याला			२५,०००
	(राशीसंग्रहणासाठी पाठविलेल्या विपत्राचे देयदिनांकला शोधन झाल्याबद्दल)			
ड) २०१९ डिसेंबर २३	विरेनचे खाते ....नावे		२५,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२५,०००
	(दीपकची स्वीकृती विरेनला पृष्ठांकित केल्याबद्दल)			

दीपकच्या (आहार्थी) पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ डीसें. २३	आकाशचे खाते ....नावे		२५,०००	
	देय विपत्र खात्याला			२५,०००
	(विपत्राला स्वीकृती)			
२०२० मार्च, २६	देयविपत्र खाते..नावे		२५,०००	
	रोकड/बँक खात्याला			२५,०००
	(देय दिनांकला विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)			

टिप : विपत्र कोठेही असल्यास आहार्यीच्या पुस्तकात शोधनाची एकच नोंद होईल.

२. **विविध परिस्थितीत विपत्राच्या अनादरणाची नोंद – (Dishonour of bill under different circumstances) :**

१ मे २०१९ रोजी गौतमने हर्षला ₹ ४०,०००चा माल विकला व त्यावर दोन महिने मुदतीचे विपत्र काढले. त्याच दिवशी हर्षने ते स्वीकारून गौतमकडे परत पाठविले. देयतिथीला हर्षने विपत्राचे अनादरण केले.

खालील परिस्थितीत गौतम आणि हर्षच्या पुस्तकात किर्दनोंदी करा :

अ) देयतिथीपर्यंत गौतमने विपत्र स्वतः जवळ ठेवल्यास

ब) १ जुन २०१९ रोजी गौतमने विपत्र वार्षिक १२% कसरी वर बँकेत वटविल्यास.

क) १५ मे २०१९ रोजी गौतमने विपत्र राशीसंग्रहणाकरिता बँकेत पाठविल्यास.

ड) गौतमने ते विपत्र त्याचा धनको अर्णवला पृष्ठांकित केल्यास

गौतमच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ मे १	हर्ष खाते ....नावे		४०,०००	
	विक्री खात्याला			४०,०००
	(मालाची उधार विक्री केल्याबद्दल)			
मे १	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		४०,०००	
	हर्षच्या खात्याला			४०,०००
	(हर्षवर विपत्र काढले व स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
अ) जुलै. ४	हर्षचे खाते ....नावे		४०,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			४०,०००
	(देय दिनांकला हर्षने विपत्राचे अनादरण केल्याबद्दल)			
ब) i) मे १	बँक खाते ....नावे		३९,६००	
	कसर खाते ....नावे		४००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			४०,०००
	(दोन महिने मुदतीचे विपत्र १२% कसरीवर बँकेत वटविल्याबद्दल)			
ब) ii) जुलै ४	हर्षचे खाते ....नावे		४०,०००	
	बँक खात्याला			४०,०००
	(हर्षने वटविलेल्या विपत्राचे अनादरण केल्याबद्दल)			
क) i) मे १५	राशीसंग्रहणासाठी विपत्र खाते ....नावे		४०,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			४०,०००
	(हर्षचे विपत्र राशी संग्रहणासाठी बँकेत पाठविल्याबद्दल)			
क) ii) जुलै ४	हर्षचे खाते ....नावे		४०,०००	
	राशी संग्रहणाकरिता बँक खात्याला			४०,०००
	(हर्षचे विपत्र राशीसंग्रहणासाठी पाठविलेल्या विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
ड) i) मे १	अर्णवचे खाते ....नावे		४०,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			४०,०००
	(हर्षची स्वीकृती अर्णवला पृष्ठांकित केल्याबद्दल)			
ड) ii) जुलै ४	हर्षचे खाते ....नावे		४०,०००	
	अर्णवच्या खात्याला			४०,०००
	(पृष्ठांकित केलेल्या हर्षच्या स्वीकृतीचे अनादरण झाल्याबद्दल)			

हर्षच्या (आहार्यी) पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम	जमा रक्कम
२०१९	खरेदी खाते ....नावे		४०,०००	
मे १	गौतमच्या खात्याला			४०,०००
	(मालाची उधार खरेदी केल्याबद्दल)			
२०१९	गौतमचे खाते ....नावे		४०,०००	
मे १	देयविपत्र खात्याला			४०,०००
	(विपत्र स्वीकारल्याबद्दल)			
२०१९	देय विपत्र खाते ....नावे		४०,०००	
जुलै ४	गौतमच्या खात्याला			४०,०००
	(देय तिथीला विपत्राचे अनादरण झाल्यास)			

टिप : आहार्यीच्या पुस्तकात विपत्र अनादरणाच्या प्रसंगी ते कोठेही असो नोंद एकच राहील.

३. **कबीर हा राहुलचा ₹ ३७,००० ने ऋणी (थकीत) होता. म्हणून १ डिसेंबर २०१९ रोजी कबीरने त्याचे पूर्ण लेखा शोधनार्थ ₹ ३५,५०० चे ३ महिने मुदतीचे विपत्र काढले. देय दिनांकला कबीरने विपत्राचे अनादरण केले आणि राहुल ला ₹ ५०० नोंदणी खर्च द्यावा लागला.**

कबीर आणि राहुलच्या पुस्तकात किर्द नोंदी द्या तसेच राहुलच्या पुस्तकात कबीरचे खाते आणि कबीरच्या पुस्तकात राहुलचे खाते तयार करा.

राहुलच्या पुस्तकात (धनको) किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		३५,५००	
डिसें. १	कसर खाते ....नावे		१,५००	
	कबीरच्या खात्याला			३७,५००
	(पूर्ण खाते शोधनार्थ कबीरकडून विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
२०२०	कबीरचे खाते ....नावे		३७,५००	
मार्च, ४	प्राप्त विपत्र खात्याला			३५,५००
	कसर खात्याला			१,५००
	रोकड खात्याला			५००
	(कबीरचे विपत्र अनादरित झाले व नोंदणी खर्च दिल्याबद्दल)			

राहुलच्या पुस्तकात कबीरचे खाते

नावे **जमा**

दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹	दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹
२०१९				२०१९			
डिसें.१	शि/खा/आणली		३७,०००	डिसें. १	प्राप्त विपत्र खाते		३५,५००
२०२०				डिसें. १	कसर खाते		१,५००
मार्च ४	प्राप्त विपत्र खाते		३५,५००	२०२०			
मार्च ४	कसर खाते		१,५००	मार्च ४	शि/खा/नेली		३७,५००
मार्च ४	रोकड खाते		५००				
			७४,५००				७४,५००
२०२०							
मार्च ४	शि/खा/आणली		३७,५००				

कबीरच्या पुस्तकात राहुलचे खाते

दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹	दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹
२०१९				२०१९	शि/खा/आणली		३७,०००
डिसें.१	देय विपत्र खाते		३५,५००	डिसें. १			
२०२०	कसर खाते		१,५००	२०२०			
मार्च ४	शि/खा/नेली		३७,५००	मार्च ४	प्राप्त विपत्र खाते		३५,५००
				मार्च ४	कसर खाते		१,५००
				मार्च ४	नोंदणी खर्च		५००
			७४,५००				७४,५००
				२०२०	शि/खा/आणली		३७,५००
				मार्च ४			

कबीरच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम	जमा रक्कम
२०१९	राहुलचे खाते ....नावे		३७,०००	
डिसें. १	देय विपत्र खात्याला			३५,०००
	कसर खात्याला			१,५००
	(पूर्ण लेखाशोधनार्थ विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			
२०२०	देय विपत्र खाते ....नावे		३५,५००	
मार्च ४	कसर खाते ....नावे		१,५००	
	नोंदणीखर्च खाते ....नावे		५००	
	राहुलच्या खात्याला			३७,५००
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)			

४. **स्नेहाचे ₹ १५,०००चे विपत्र मेघाने स्वीकारले. विपत्राच्या देयतिथीपूर्वी मेघाने स्नेहाशी संपर्क साधून ₹ ५,००० रोख घ्यावे आणि शेष रक्कमेसाठी ३ महिने मुदतीचे ८% व्याजासह नवीन विपत्र काढावे. स्नेहाने तिची विनंती मान्य केली आणि नवीन विपत्र काढले जे मेघाने स्वीकारले देय दिनांकाला मेघाने विपत्राचे शोधन केले.**

स्नेहाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी द्या आणि मेघाच्या पुस्तकात स्नेहाचे खाते लिहून दाखवा.

स्नेहाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
१	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		१५,०००	
	मेघाच्या खात्याला			१५,०००
	(विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
२	मेघाचे खाते ....नावे		१५,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१५,०००
	(नूतनीकरणासाठी मेघाचे विपत्र अनादरित झाल्याबद्दल)			
३	मेघाचे खाते ....नावे		२००	
	व्याज खात्याला			२००
	(शेष रकमेवर व्याज देय झाल्याबद्दल)			
४	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		५०००	
	मेघाच्या खात्याला			५०००
	(अंशतः रक्कम मिळाल्याबद्दल)			
५	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		१०,२००	
	मेघाच्या खात्याला			१०,२००
	(व्याजासह नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
६	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		१०,२००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१०,२००
	(देयदिनांकाला विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)			

मेघाच्या पुस्तकात

स्नेहाचे खाते

नावे **जमा**

दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹	दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹
	देय विपत्र खाते		१५,०००		शि/खा/आणली		१५,०००
	रोकड खाते		५,०००		देय विपत्र खाते		१५,०००
	देय विपत्र खाते		१०,२००		व्याज खाते		२००
			३०,२००				३०,२००

कार्य टिप :– Working Note –

नवीन विपत्राची रक्कम आणि व्याजाची गणना जुन्या विपत्राची राशी ₹ १५,०००

अंशतः शोधन	नवीन विपत्राची शेष राशी
₹ ५,०००	१०,०००
	(+) २००
	₹ १०,२००

शेष राशीवरील व्याज $= १०,००० \times \frac{८}{१००} \times \frac{३}{१२}$

$= ₹ २००$ नवीन विपत्रात समाविष्ट

५. **अमोलने अतुलवर ३ महिने मुदतीचे ₹ २४,००० चे विपत्र दि. ६ ऑक्टोबर, २०१९ रोजी काढले. विपत्र त्याच दिवशी स्वीकारले गेले. २० ऑक्टोबर २०१९ रोजी अमोलने ते विपत्र राशीसंग्रहणासाठी बँकेत पाठविले. दातव्य तिथीपूर्वी आपण, विपत्राचे शोधन करण्यास असमर्थ आहो असे वाटत असल्याने अमोलला विपत्राच्या नूतनिकरणाची विनंती केली. अतुलने ₹ १०,००० रोख व ₹ ८०० व्याज इ. रक्कम रोख द्यावी आणि शेष राशीचे दोन महिने मुदतीचे नवीन विपत्र स्वीकारावे या शर्तीवर त्याची विनंती मान्य केली. १२ जानेवारी, २०२० रोजी अतुलने ₹ १३,५०० देऊन विपत्राचे निवर्तन केले. अमोलच्या पुस्तकात किर्द नोंदी द्या.**

अमोलच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२४,०००	
ऑक्टो. ६	अतुलच्या खात्याला			२४,०००
	(प्राप्त विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
ऑक्टो, २०	राशी संग्रहणासाठी बँक खाते ....नावे		२४,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२४,०००
	(राशी संग्रहणाकरिता विपत्र बँकेत पाठविल्याबद्दल)			
२०२०	अतुलचे खाते ....नावे		२४,०००	
जाने. ९	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			२४,०००
	(नूतनीकरणासाठी विपत्र रद्द केल्याबद्दल)			
जाने. ९	अतुलचे खाते ....नावे		८००	
	व्याज खात्याला			८००
	(अतुलवर व्याज देय झाल्याबद्दल)			
जाने. ९	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		१०,८००	
	अतुलचे खात्याला			१०,८००
	(व्याजासह काही रक्कम मिळाल्याबद्दल)			
जाने. ९	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		१४,०००	
	अतुलच्या खात्याला			१४,०००
	(नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
मार्च १२	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		१३,५००	
	कसर खाते ....नावे		५००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१४,०००
	(कसरीवर विपत्राचे निवर्तन झाल्याबद्दल)			

नूतनीकरणाच्या नोंदीसाठी पर्यायी पद्धत – (Alternate entry for Renewal)

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२४,०००	
ऑक्टो. ६	अतुलच्या खात्याला			२४,०००
	(प्राप्त विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
ऑक्टो, २०	राशीसंग्रहणासाठी बँक खाते....................................नावे		२४,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२४,०००
	(राशीसंग्रहणाकरिता विपत्र बँकेत पाठविल्याबद्दल)			
	अतुलचे खाते ....नावे		२४,०००	
जाने. ९	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			२४,०००
	(नूतनीकरणाकरिता विपत्र रद्द केल्याबद्दल)			
जाने. ९	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		१०,८००	
	अतुलचे खात्याला			१०,०००
	व्याज खात्याला			८००
	(व्याजासह काही रक्कम मिळाल्याबद्दल)			
जाने. ९	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		१४,०००	
	अतुलच्या खात्याला			१४,०००
	(नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
मार्च १२	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		१३,५००	
	कसर खाते ....नावे		५००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१४,०००
	(कसरीवर विपत्राचे निवर्तन झाल्याबद्दल)			

६. **निशाने ₹ ३४,००० च्या वस्तू आशाला विकल्या. आशाने लगेच ₹ १०,००० नगदी दिले आणि ₹ २४,०००चे दोन महिने मुदतीचे विपत्र स्वीकारले. निशाने ते विपत्र १ महिन्यानंतर बँक ऑफ महाराष्ट्रमध्ये वार्षिक १५% कसरीवर वटविले. देय दिनांक ला विपत्र अनादरण झाले. आशाने, निशाला विनंती केली की, तिने ₹ ४,००० व शेष रकमेवर वार्षिक ११% प्रमाणे ३ महिन्याचे व्याज रोख द्यावे व उरलेल्या रकमेचे ३ महिन्याचे विपत्र काढावे. निशाने तिची विनंती मान्य केली. परंतु आशा नादार झाली आणि तिच्या खाजगी संपत्तीतून ४०% रक्कम प्राप्त झाली.**

निशाची रोजकीर्द तयार करा.

निशाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
१	आशाचे खाते ....नावे		३४,०००	
	विक्री खात्याला			३४,०००
	(मालाची उधार विक्री केल्याबद्दल)			
२	रोकड खाते ....नावे		१०,०००	
	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२४,०००	
	आशाच्या खात्याला			३४,०००
	(काही रक्कम रोख मिळाली व शेष रक्कमेसाठी विपत्र काढल्याबद्दल)			
३	बँक ऑफ महाराष्ट्र खाते..नावे		२३,७००	
	कसर खाते ....नावे		३००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२४,०००
	(एक महिन्याच्या कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)			
४	आशाचे खाते ....नावे		२४,०००	
	बँक ऑफ महाराष्ट्रच्या खात्याला			२४,०००
	(विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
५	आशाचे खाते ....नावे		५५०	
	व्याज खात्याला			५५०
	(आशाकडून व्याज देय झाल्याबद्दल)			
६	रोकड खाते ....नावे		४,५५०	
	आशाच्या खात्याला			४,५५०
	(व्याजासह काही रक्कम मिळाल्याबद्दल)			
७	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२०,०००	
	आशाच्या खात्याला			२०,०००
	(शेष रकमेसाठी विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
८	आशाचे खाते ....नावे		२०,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२०,०००
	(नादारीमुळे विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
९	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		८,०००	
	बुडीत कर्ज खाते..नावे		१२,०००	
	आशाच्या खात्याला			२०,०००
	(आशाकडून ४०% राशी मिळाली व बाकीची बुडीत झाल्याबद्दल)			

कार्य टिपणी –

व्याज व नवीन विपत्राच्या राशीची गणना –

विपत्राची राशी = ₹ २४,०००

अंशतः शोधन	नवीन विपत्राची रक्कम
₹ ४,०००	₹ २०,०००
(+) ५५० व्याज	
४,५५०	

शेष रकमेवर व्याज = ₹ २०,००० × $\frac{११}{१००}$ × $\frac{३}{१२}$ = ₹ ५५०

₹ ५५० अंशतः रकमेत समाविष्ट –

७. **१५ सप्टेंबर २०१९ रोजी कुणालने किशोरीलाल कडून ₹ ३८,०००च्या वस्तू खरेदी केल्या आणि १८ सप्टें. २०१९ रोजी ६० दिवस मुदतीचे दर्शनोत्तर विपत्र स्वीकारले. त्याच दिवशी किशोरीलालने ते विपत्र राशीसंग्रहणासाठी बँकेत जमा केले. कुणालने देय दिनांकला विपत्राचे शोधन केले. बँकेने ₹ १५० बँक सेवाशुल्क आकारले.**

किशोरीलाल व कुणालच्या पुस्तकात किर्द नोंदी करा.

किशोरीलालच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ सप्टें. १५	कुणालचे खाते ....नावे विक्री खात्याला (वस्तूंची उधार विक्री केल्याबद्दल)		३८,०००	 ३८,०००
सप्टें. १८	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे कुणालच्या खात्याला (दर्शनोत्तर विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)		३८,०००	 ३८,०००
सप्टें. १८	राशीसंग्रहणासाठी बँक खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (राशीसंग्रहणासाठी विपत्र बँकेत पाठविल्याबद्दल)		३८,०००	 ३८,०००
नोव्हें. २०	बँक खाते ....नावे बँक सेवा शुल्क खाते....................नावे राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला (राशीसंग्रहणासाठी पाठविलेल्या विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)		३७,८५० १५०	 ३८,०००

कुणालच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९ सप्टें. १५	खरेदी खाते ....नावे किशोरीलाल च्या खात्याला (मालाची उधार खरेदी केल्याबद्दल)		३८,०००	 ३८,०००
सप्टें. १८	किशोरीलालचे खाते....................नावे देयविपत्र खात्याला (विपत्रात स्वीकृती दिल्याबद्दल)		३८,०००	 ३८,०००
नोव्हें. २०	देय विपत्र खाते....................नावे रोकड/बँक खात्याला (विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)		३८,०००	 ३८,०००

८. **शालिनीला आनंदचे ₹ २६,००० देणे होते. आनंदने शालिनीवर ३ मुदतीचे ₹ २१,००० चे विपत्र काढले आणि शेष रकमेचा रेखांकित धनादेश मिळाला. विपत्र स्वीकारून आनंदकडे परत पाठविले. त्याच दिवशी आनंदने ते विपत्र विक्रमला पृष्ठांकित केले. देय दिनांकला विक्रमने आनंदला कळविले की, शालिनीने विपत्राचे अनादरण केले व त्याला ₹ २८० नोंदणी खर्च आला. नंतर आनंदने शालीनीवर १ महिना मुदतीचे नवीन विपत्र ज्यात नोंदणी खर्च व व्याज ₹ ६५० समाविष्ट करून काढले. देय दिनांकला धनादेशाद्वारे शालीनीने विपत्राचे शोधन केले.**

आनंदच्या पुस्तकात किर्द नोंदी देऊन शालीनीच्या पुस्तकात आनंदचे खाते लिहा.

आनंदच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
१	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२१,०००	
	बँक खाते..........नावे		५,०००	
	शालीनीच्या खात्याला			२६,०००
	(शालीनी कडून धनादेश व विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
२	विक्रमचे खाते..........नावे		२१,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२१,०००
	(शालीनीचे विपत्र विक्रमला पृष्ठांकित केल्याबद्दल)			
३	शालीनीचे खाते ....नावे		२१,२८०	
	विक्रमच्या खात्याला			२१,२८०
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च झाल्याबद्दल)			
४	शालीनीचे खाते ....नावे		६५०	
	व्याज खात्याला			६५०
	(व्याज देय झाल्याबद्दल)			
५	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२१,९३०	
	शालीनीच्या खात्याला			२१,९३०
	(नोंदणी खर्च, व्याजासह नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
६	बँक खाते ....नावे		२१,९३०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२१,९३०
	(देय दिनांकला विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)			

शालिनीच्या पुस्तकात,

आनंदचे खाते

नावे **जमा**

दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹	दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹
	बँक खाते		५,०००		शि/खा/नेली		२६,०००
	देय विपत्र खाते		२१,०००		देय विपत्र खाते		२१,०००
	देय विपत्र खाते		२१,९३०		नोंदणी खर्च खाते		२८०
					व्याज खाते		६५०
			४७,९३०				४७,९३०

९. ३ जुलै, २०१९ रोजी रवी ने ₹ १२,०००चे विपत्र ध्रुव वर काढले, जे त्याच्या स्वीकृती नंतर ९० दिवसांनी देय होईल. ९ जुलै, २०१९ रोजी रवीने ते विपत्र हरीषला ₹ १२,७५० च्या पूर्ण लेखाशोधनार्थ पृष्ठांकित केले. त्याच दिवशी हरीषने ते विपत्र ₹ ११,७५०ला बँकेत वटविले. देय दिनांकला सरकारकडून आकस्मिक सुट्टी जाहीर करण्यात आली. ध्रुव ने देयतिथीला विपत्राचे शोधन केले.

रवी, ध्रुव आणि हरिषच्या पुस्तकात किर्द नोंदी करा.

रवीच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्र खाते .... नावे		१२,०००	
जुलै ३	ध्रुवच्या खात्याला			१२,०००
	(विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
जुलै ९	हरीषचे खाते .... नावे		१२,७५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१२,०००
	कसर खात्याला			७५०
	(पूर्णलेखा शोधनार्थ विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)			

ध्रुवच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	रवीचे खाते .... नावे		१२,०००	
जुलै, ३	देय विपत्र खात्याला			१२,०००
	(विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			
ऑक्टो. ५	देय विपत्र खाते .... नावे		१२,०००	
	रोकड/बँक खात्याला			१२,०००
	(विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)			

हरीषच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्र खाते .... नावे		१२,०००	
जुलै, ०९	कसर खाते .... नावे		७५०	
	रवीच्या खात्याला			१२,७५०
	(पूर्णलेखा शोधनार्थ विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
जुलै, ९	बँक खाते .... नावे		११,७५०	
	कसर खाते .... नावे		२५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१२,०००
	(कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)			

देय दिनांक चे आगनत – (Calculation of due date) :

विपत्र लिहिल्याच्या दिनांकापासून ९० दिवस –

२०१९ जुलै	= २८	दिवस
२०१९ ऑगस्ट	= ३१	दिवस
२०१९ सप्टेंबर	= ३०	दिवस
२०१९ ऑक्टोबर	= ०१	दिवस
	९०	दिवस

१ ऑक्टोबर, २०१९ + सवलतीचे तीन दिवस (१ + ३ = ४) ४ ऑक्टोबर २०१९ परंतु या तारखेला आकस्मिक सूट्टी जाहिर करण्यात आली म्हणून त्यानंतरचा दिवस देय दिनांक राहिल. ५ ऑक्टोबर, २०१९.

१०. **१८ जून, २०१९ रोजी रोहनने ₹ ४०,०००च्या वस्तू नवीनला विकल्या. त्याच दिवशी रोहनेने त्याच्यावर ३ महिने मुदतीचे विपत्र काढले. नवीनने स्वीकारले आणि परत पाठविले. १९ जून, २०१९ ला रोहनने ते विपत्र आपल्या बँकेत वार्षिक १५% कसरीवर वटविले.**

देय दिनांकला नवीनने विपत्राचे अनादरण केले आणि बँकेला ₹ ३५० नोंदणी खर्च आला. नंतर नवीनने विपत्राच्या नूतनीकरणाची विनंती केली. रोहनने या शर्तीवर विनंती मान्य केली की, नवीनने नोंदणी खर्च व शिल्लक रकमेवर १२% दराने व्याज धनादेशाने द्यावे व २ महिने मुदतीचे शिल्लक रकमेसाठी विपत्र स्वीकारावे.

या प्रमाणे व्यवस्था करण्यात आली. परंतु देय दिनांकापूर्वी नवीन नादार म्हणून घोषित झाला. २३ डिसेंबर, २०१९ रोजी त्यांच्या खाजगी संपत्तीतून रोहनला रुपयाला ६० पैसे प्रमाणे प्रथम व अंतिम लाभांश मिळाला.

नवीनच्या पुस्तकात किर्द नोंदी द्या.

नवीनची रोज किर्द

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	खरेदी खाते ....नावे		४०,०००	
जून, १८	रोहनच्या खात्याला			४०,०००
	(वस्तूंची उधार खरेदी केल्याबद्दल)			
जून, १८	रोहनचे खाते....................नावे		४०,०००	
	देय विपत्र खात्याला			४०,०००
	(विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			
सप्टें. २१	देय विपत्रे खाते ....नावे		४०,०००	
	नोंदणी खर्च खाते ....नावे		३५०	
	रोहनच्या खात्याला			४०,३५०
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च देय झाल्याबद्दल)			
सप्टें. २१	व्याज खाते....................नावे		८००	
	रोहनच्या खात्याला			८००
	(व्याज देय झाल्याबद्दल)			
सप्टें. २१	रोहनचे खाते....................नावे		१,१५०	
	बँक खात्याला			१,१५०
	(नोंदणी खर्च व व्याज दिल्याबद्दल)			
सप्टें. २१	रोहनचे खाते....................नावे		४०,०००	
	देय विपत्र खाते			४०,०००
	(नवीन विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			

नोव्हें. २४	देय विपत्र खाते ....नावे		४०,०००	
	रोहनच्या खात्याला			४०,०००
	(नादारीमुळे विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
डिसें. २३	रोहनचे खाते..नावे		४०,०००	
	रोकड खात्याला			२४,०००
	बुडीत कर्ज खात्याला			१६.०००
	(रुपयाला ६० पैसे प्रमाणे शोधन केल्याबद्दल)			

११. निशांतने १७ जुलै २०१९ रोजी ₹ २५,००० चे तीन महिने मुदतीचे विपत्र अभिनववर काढले. निशांतने ते विपत्र आपल्या बँकेत वार्षिक १२.५% दराने वटविले.

विपत्राच्या देय तारखेला अभिनव ने विनंती केली की, निशांतने ₹ ५,८००चा रेखांकित धनादेश ज्यात ₹ १,८०० व्याजाचे समाविष्ट आहेत, घ्यावे, आणि शेष रकमेसाठी तीन महिने मुदतीचे विपत्र काढावे. निशांतने प्रस्ताव मान्य केला. नवीन विपत्राच्या देयतिथीपूर्वी १ महिना अगोदर अभिनवने ₹ २०,२५० ला विपत्राचे निवर्तन केले.

निशांतच्या पुस्तकात आवश्यक किर्द नोंदी द्या.

निशांतच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
२०१९	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२५,०००	
जुलै १७	अभिनवच्या खात्याला			२५,०००
	(विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
जुलै १७	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		२४,२१९	
	कसर खाते ....नावे		७८१	२५,०००
	प्राप्त विपत्र खात्याला			
	(वार्षिक १२.५% कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)			
ऑक्टो.२०	अभिनवचे खाते ....नावे		२५,०००	
	बँक खात्याला			२५,०००
	(वटविलेल्या विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
ऑक्टो.२०	अभिनवचे खाते ....नावे		१,८००	
	व्याज खात्याला			१,८००
	(व्याज देय झाल्याबद्दल)			
ऑक्टो.२०	बँक खाते ....नावे		५,८००	
	अभिनवचे खात्याला			५,८००
	(धनादेश मिळाल्याबद्दल)			
ऑक्टो.२०	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२१,०००	
	अभिनवच्या खात्याला			२१,०००
	(शेष रकमेसाठी विपत्र स्वीकृत मिळाल्याबद्दल)			
डिसें. २०	रोकड खाते / बँक खाते ....नावे		२०,२५०	
	कसर खाते ....नावे		७५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२१,०००
	(एक महिना अगोदर विपत्राचे निवर्तन झाल्याबद्दल)			

१२. संजय ने गोविंदला ₹ ४५,००० च्या वस्तू १०% व्यापारी कसरीवर विकल्या. गोविंदने १/३ राशी लगेच दिली व त्याला ₹ १,००० रोख कसर देऊन शेष रकमेसाठी ३ महिने मुदतीचे विपत्र स्वीकारले त्याच दिवशी संजयने ते विपत्र आदेशला ₹ २७,५०० च्या पूर्ण लेखा शोधनार्थ पृष्ठांकित केले.

देय दिनांकला गोविंदकडून विपत्राचे अनादरण झाले आणि आदेशला ₹ ४५० नोंदणी खर्च आला. गोविंदने संजयला नवीन विपत्र काढण्याची विनंती केली. संजयने या अटीवर विनंती मान्य केली की, गोविंदने ताबडतोब ₹ ५,२५० रोख व नोंदणी खर्च द्यावे. व शेष रकमेचे २ महिने मुदतीचे ₹ १,५०० व्याज समाविष्ट करून नवीन विपत्र काढावे. याप्रमाणे व्यवस्था करण्यात आली. संजयने, आदेशला त्याचे देणे देऊन टाकले. नवीन विपत्राच्या देय दिनांकाला गोविंदने विपत्राचे अनादरण केले.

संजयच्या पुस्तकात किर्द नोंदी देऊन, गोविंदच्या पुस्तकात संजयचे खाते लिहा.

संजयच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
१.	गोविंदचे खाते ....नावे		२७,०००	
	रोकड खाते ....नावे		१३,५००	
	कसर खाते ....नावे		१,०००	
	विक्री खात्याला			४१,५००
	(वस्तूंची उधार विक्री केली रोख कसर देऊन १/३ राशी मिळाल्याबद्दल)			
२.	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२७,०००	
	गोविन्दच्या खात्याला			२७,०००
	(विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
३.	आदेशचे खाते ....नावे		२७,५००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२७,०००
	कसर खात्याला			५००
	(पूर्णलेखा शोधनार्थ विपत्राचे पृष्ठांकन केल्याबद्दल)			
४.	गोविंदचे खाते ....नावे		२७,४५०	
	कसर खाते ....नावे		५००	
	आदेशच्या खात्याला			२७,९५०
	(विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च आल्याबद्दल)			
५.	गोविंदचे खाते ....नावे		१,५००	
	व्याज खात्याला			१,५००
	(व्याज देय झाल्याबद्दल)			
६.	रोकड खाते ....नावे		५,७००	
	गोविंदच्या खात्याला			५,७००
	(नोंदणी खर्चासह रोख राशी मिळाल्याबद्दल)			
७.	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२३,२५०	
	गोविंदच्या खात्याला			
	(व्याजासहीत नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			२३,२५०

८.	आदेशचे खाते ....नावे		२७,९५०	
	रोकड/बँक खात्याला			२७,९५०
	(आदेशला रोख दिल्याबद्दल)			
९.	गोविंदचे खाते ....नावे		२३,२५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२३,२५०
	(विपत्राचे आनादरण झाल्याबद्दल)			

गोविन्दच्या पुस्तकात

संजयचे खाते

नावे **जमा**

दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹	दिनांक	विवरण	रो. पा.	रक्कम ₹
	देय विपत्र खाते		२७,०००		खरेदी खाते		२७,०००
	रोकड खाते		५,७००		देय विपत्र खाते		२७,०००
	देय विपत्र खाते		२३,२५०		नोंदणी खर्च खाते		४५०
	शि/खा/ने		२३,२५०		व्याज खाते		१,५००
					देय विपत्र खाते		२३,२५०
			७९,२००				७९,२००
					शि/खा/आ		२३,२५०

एकच आदेशक व अनेक आदेशिती – (Problems on single Drawer and multiple Drawees)

१३. बिपीनच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा –

१. सोनलने स्वीकारलेले ₹ २०,००० चे ३ महिने मुदतीचे विपत्र, बँक ऑफ इंडियामध्ये ₹ १९,७५० ला वटविले.

२. बिन्द्रा ने स्वीकारलेले ₹ १४,४०० चे विपत्र देय दिनांकच्या १ महिना आधी वार्षिक १२% कसरीवर निवर्तन झाले.

३. रेखाने स्वीकारलेले ₹ ८,५०० चे विपत्र, गायत्रीला ₹ ८,६५०च्या पूर्ण लेखा शोधनार्थ पृष्ठांकित केले.

४. विनयाला ८% व्यापारी कसरीवर ₹ २०,०००च्या वस्तू विकल्या. अर्धी रक्कम लगेच मिळाली त्यावर १०% रोख कसर दिली. शेष रकमेसाठी तिच्यावर विपत्र काढण्यात आले, तिने स्वीकृती दिली.

बिपीनच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
१.	बँक ऑफ इंडिया खाते..नावे		१९,७५०	
	कसर खाते ....नावे		२५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२०,०००
	(कसरीवर विपत्र बँकेत वटविल्याबद्दल)			
२.	रोकड खाते ....नावे		१४,२५६	
	कसर खाते ....नावे		१४४	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१४,४००
	(वार्षिक १२% कसरीवर विपत्राचे निवर्तन झाल्याबद्दल)			
३.	गायत्रीचे खाते...नावे		८,६५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			८,५००
	कसर खात्याला			१५०
	(रेखाचे विपत्र पूर्ण लेखा शोधनार्थ पृष्ठांकित केल्याबद्दल)			
४. (अ)	विजयाचे खाते..नावे		९,२००	
	कसर खाते ....नावे		९२०	
	रोकड खाते ....नावे		८,२८०	
	विक्री खात्याला			१८,४००
	(व्यापारी व रोख कसरीवर वस्तूंची विक्री केल्याबद्दल)			
४.(ब)	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		९,२००	
	विनयाच्या खात्याला			९,२००
	(शेष रकमेसाठी विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			

व्यवहार क्रमांक ४ चे स्पष्टीकरण – ₹

मूळ किंमत ₹ = २०,०००

(–)८% व्यापारी कसर = १,६००

१८,४००

(५०%) रोख — उधार (५०%)

₹ ९,२०० — ₹ ९,२०० विपत्राची रक्कम

(–) रोख कसर १०% ₹ ९२०

रोख प्राप्त ₹ ८,२८०

१४ . मयूरच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा –

१. विश्वासने स्वीकृत करून दिलेल्या ₹ २२,०००च्या विपत्राचे ₹ १२,००० रोख व शेष राशीवर वार्षिक १२% प्रमाणे २ महिन्याचे व्याजासह नवीन विपत्र काढून नूतनीकरण करून घेतले.

२. अश्विनने काढलेल्या ₹ १७,७५० च्या विपत्राच्या पूर्ण शोधनार्थ हरीकडून मिळालेल्या ₹ १७,५०० च्या विपत्राचे पृष्ठांकन केले.

३. मयूरने काढलेले व प्रकाशने स्वीकारलेले ₹ २१,००० चे विपत्राचे नादारीमुळे त्याच्या संपत्तीतून २५% रक्कम वसूल झाली.

४. शैलजा ने स्वीकालेले ₹ ३२,००० चे विपत्र जे राशी संग्रहणासाठी बँकेत पाठविले होते, अनादरीत झाले आणि बँकेला ₹ २७५ नोंदणीखर्च आला असे बँकेने कळविले.

मयूरच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
१. (अ)	विश्वासचे खाते ....नावे		२२,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२२,०००
	(नूतनीकरणासाठी विपत्र रद्द केल्याबद्दल)			
(ब)	विश्वासचे खाते ....नावे		२००	
	व्याज खाते			२००
	(व्याज देय झाल्याबद्दल)			
(क)	बँक खाते ....नावे		१२,०००	
	विश्वासच्या खात्याला			१२,०००
	(काही रक्कम मिळाल्याबद्दल)			
(ड)	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		१०,२००	
	विश्वासच्या खात्याला			१०,२००
	(नवीन विपत्राला व्याज रकमेसह स्वीकृतीबद्दल)			
२	देय विपत्र खाते..नावे		१७,७५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१७,५००
	कसर खात्याला			२५०
	(हरीकडून मिळालेल्या विपत्रातून देय विपत्राचे शोधन केल्याबद्दल)			
३(अ)	प्रकाशचे खाते..नावे		२१,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२१,०००
	(नादारीमुळे विपत्राचे अनादरण झाल्याबद्दल)			
(ब)	बँक खाते ....नावे		५,२५०	
	बुडीत कर्ज खाते..नावे		१५,७५०	
	प्रकाशच्या खात्याला			२१,०००
	(प्रकाशकडून २५% रक्कम वसूल झाल्याबद्दल)			
४.	शैलजाचे खाते..नावे		३२,२७५	
	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			३२,०००
	बँक खात्याला			२७५
	(राशीसंग्रहणासाठी पाठविलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च झाल्याबद्दल)			

१५. आदित्यच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा –

अ) सूर्याने स्वीकारलेल्या व बँकेत राशीसंग्रहणासाठी पाठविलेल्या ₹ १५,७५० च्या विपत्राचे शोधन झाल्याचे व बँकेने ₹ १५० नोंदणी खर्च केल्याची सूचना बँकेकडून मिळाली.

ब) आशाने आदित्याला कळविले की, निशाने स्वीकारलेले व आशाला पृष्ठांकित केलेले ₹ २३,०००चे विपत्र अनादरित झाले व आशाला ₹ २३० नोंदणी खर्च आला.

क) जयदीपने स्वीकारलेले ₹ ३२,४००चे विपत्र अनादरित झाल्याचे व नोंदणी खर्च ₹ ४६० केल्याचे सूचना बँकेकडून प्राप्त झाली.

ड) राशीसंग्रहणाकरिता बँकेत जमा केलेले श्रीकांतच्या विपत्राची राशी ₹ १९,८०० बँकेत जमा झाली.

आदित्याच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
अ)	बँक खाते ....नावे		१५,६००	
	नोंदणी खर्च खाते....................नावे		१५०	
	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			१५,७५०
	(राशीसंग्रहणाकरिता पाठविलेल्या विपत्राचे शोधन होऊन नोंदणी खर्च आल्याबद्दल)			
ब)	निशाचे खाते ....नावे		२३,२३०	
	आशाच्या खात्याला			२३,२३०
	(पृष्ठांकित केलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च झाल्याबद्दल)			
क)	जयदीपचे खाते ....नावे		३२,८६०	
	बँक खात्याला			३२,८६०
	(वटविलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च आल्याबद्दल)			
ड)	बँक खाते ....नावे		१९,८००	
	राशीसंग्रहणासाठी बँक खात्याला			१९,८००
	(देय दिनांकला राशीसंग्रहणाकरिता पाठविलेल्या विपत्राचे शोधन झाल्याबद्दल)			

१६. अरविंदच्या पुस्तकात २४ ऑक्टोबर २०१९ रोजी खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा.

अ) साईनाथने स्वीकारलेल्या ₹ १८,००० च्या विपत्राचे दोन महिन्याच्या ₹ ३८० व्याजासह नूतनीकरण केले.

ब) साहिलने अरविंदला कळविले की, मिनलने स्वीकारलेल्या व साहिलला पृष्ठांकित केलेल्या ₹ १३,०००च्या विपत्राचे अनादरण झाले व नोंदणी खर्च ₹ १९५ झाला.

क) चांद ॲन्ड सन्सला देय असलेल्या ₹ १९,००० बद्दल ₹ १६,४००चे दोन महिने मुदतीचे विपत्र स्वीकारले व बाकी रकमेचे रोख शोधन केले.

ड) विद्याकडून मिळालेल्या व बँकेत वटविलेल्या ₹ १४,०००च्या विपत्राचे विद्याने अनादरण केले व नोंदणी ₹ १०५ बँकेने केला. असे बँकेने कळविले. विद्याच्या विनंतीवरून ₹ २९५ व्याज आकारून दोन महिने मुदतीच्या विपत्राचे नूतनीकरण करण्यात आले.

इ) नंदिताने ₹ १३,५५० च्या विपत्राचे अरविंदला ₹ १३,००० रोख देऊन निवर्तन केले.

अरविंदच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम ₹	जमा रक्कम ₹
अ) २०१९ i) ऑक्टो. २४	साईनाथचे खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (नूतनीकरणासाठी विपत्र रद्द केल्याबद्दल)		१८,०००	१८,०००
ii) ऑक्टो. २४	साईनाथचे खाते ....नावे व्याज खात्याला (व्याज देय झाल्याबद्दल)		३८०	३८०
iii) ऑक्टो. २४	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे साईनाथचे खात्याला (व्याजासह नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)		१८,३८०	१८,३८०
ब) ऑक्टो. २४	मिनलचे खाते ....नावे साहिलच्या खात्याला (पृष्ठांकित केलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च केल्याबद्दल)		१३,१९५	१३,१९५
क)	चांद ॲन्ड सन्स खाते ....नावे देय विपत्र खात्याला रोकड खात्याला (विपत्राला स्वीकृती दिली व काही रक्कम रोख दिल्याबद्दल)		१९,०००	१६,४०० २,६००
ड) i)	विद्याचे खाते....नावे बँक खात्याला (वटविलेल्या विपत्राचे अनादरण होऊन नोंदणी खर्च केल्याबद्दल)		१४,१०५	१४,१०५
ii)	विद्याचे खाते....नावे व्याज खात्याला (व्याज देय झाल्याबद्दल)		२९५	२९५
iii)	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे विद्याच्या खात्याला (व्याजासह नवीन विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)		१४,४००	१४,४००
ई)	रोकड खाते ....नावे कसर खाते ....नावे प्राप्त विपत्र खात्याला (कसरीवर विपत्राचे निवर्तन झाल्याबद्दल)		१३,००० ५५०	१३,५५०

१७. अपूर्वाच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा.

अ) प्रशांतने स्वीकारलेले ६० दिवस मुदतीचे विपत्र राशीसंग्रहणासाठी बँकेत जमा केले.

ब) अपूर्वाने, कीर्तीला ₹ २०,०००चा माल (वस्तू) विकला आणि तिने तेवढ्याच राशीचे दोन महिने मुदतीचे विपत्र स्वीकारले. ते विपत्र रेखाला पृष्ठांकित केले.

क) नादार म्हणून घोषित झालेल्या मुक्ताकडून तिच्या खाजगी संपत्तीमधून ३०% राशी प्राप्त झाली. मुक्ताने ₹२३,८५० चे विपत्र अनादरित केले होते व नोंदणी खर्च ₹ १५० झाला होता.

ड) अपूर्वाने अनुराधाला स्वीकारून दिलेल्या ₹ ३६,०००च्या विपत्राचे ₹ ६,००० चा धनादेश व शेष रकमेसाठी १४.५% वार्षिक दोन महिन्याचे व्याजसह नवीन विपत्र स्वीकारून नूतनीकरण करून दिले.

अपूर्वाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी

दिनांक	विवरण	खा. पा.	नावे रक्कम	जमा रक्कम
अ)	राशीसंग्रहासाठी विपत्र खाते ....नावे		१२,७५०	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			१२,७५०
	(राशीसंग्रहासाठी विपत्र बँकेत पाठविल्याबद्दल)			
ब)	किर्तीचे खाते ....नावे		२०,०००	
i)	विक्री खात्याला			२०,०००
	(वस्तूंची उधार विक्री केल्याबद्दल)			
ii)	प्राप्त विपत्र खाते ....नावे		२०,०००	
	कीर्तीच्या खात्याला			२०,०००
	(विपत्राला स्वीकृती मिळाल्याबद्दल)			
ii)	रेखाचे खाते ....नावे		२०,०००	
	प्राप्त विपत्र खात्याला			२०,०००
	(नियमांचे पृष्ठांकन केल्याबद्दल)			
क)	मुक्ता खाते ....नावे		२४,०००	
i)	प्राप्त विपत्र खात्याला			२३,८५०
	रोकड खात्याला			१५०
	(मुक्ताच्या स्वीकृत विपत्राचा अनादर झाला व नोंदणी शुल्क दिले)			
ii)	रोकड खाते ....नावे		७,२००	
	बुडीत कर्ज खाते..नावे		१६,८००	
	मुक्ताच्या खात्याला			२४,०००
	(मुक्ताकडून ३०% राशी वसूल झाली बाकी बुडीत कर्ज झाल्याबद्दल)			
ड)	देयविपत्र खाते...नावे		३६,०००	
i)	अनुराधाच्या खात्याला			३६,०००
	(नूतनीकरणासाठी विपत्र रद्द केल्याबद्दल)			
ii)	अनुराधाचे खाते ....नावे		६,०००	
	बँक खात्याला			६,०००
	(काही रकमेचा चेक दिल्याबद्दल)			
iii)	व्याज खाते..नावे		७२५	
	अनुराधाच्या खात्याला			७२५
	(व्याजाची आकारणी केल्याबद्दल)			
iv)	अनुराधाचे खाते ....नावे		३०,७२५	
	देयविपत्र खात्याला			३०,७२५
	(व्याजासह नवीन विपत्राला स्वीकृती दिल्याबद्दल)			

वस्तुनिष्ठ प्रश्न – (Objective Questions)

अ) योग्य पर्याय निवडून वाक्य पुन्हा लिहा.

१) ज्या व्यक्तीवर विपत्र काढले जाते तिला .... म्हणतात.
अ) आहार्यी ब) आदाता क) आहर्ता ड) स्वीकर्ता

२) विपत्राला स्वीकृती मिळण्यापूर्वी विपत्र .... असते.
अ) आदेश ब) विनंती क) मसुदा ड) साधन

३) जेव्हा विपत्राच्या देयदिनांकास सार्वजनिक सूट्टी असते, तेव्हा विपत्राचे शोधन .... दिवशी करण्यात येते.
अ) त्यादिवशी ब) पूर्वीच्या क) नंतरच्या ड) कोणत्याही

४) २३ नोव्हेंबर, २०१९ रोजी काढलेल्या दोन महिने मुदतीच्या विपत्राचा देयदिनांक .... राहील.
अ) २३ जाने. २०२० ब) २५ जाने. २०१९ क) २६ जाने. २०१९ ड) २५ जाने. २०२०.

५) नोंदणी खर्चाची आकारणी करतो ....
अ) नोंदणी अधीकारी ब) आहार्यी क) आहर्ता ड) पृष्ठांकिती

६) विनिमय विपत्रात .... पक्ष असतात.
अ) पाच ब) चार क) तीन ड) दोन.

७) ३ जानेवारी, २०२० रोजी काढलेल्या दोन महिने मुदतीच्या विपत्राचा देय दिनांक .... राहील.
अ) ३ जाने. २०२० ब) ३ मार्च. २०२० क) ५ मार्च. २०२० ड) ६ मार्च. २०२०.

८) नोंदणी अधिकारी (Notary Public) हा .... असतो.
अ) सरकारी अधिकारी ब) आहर्ता क) आदाता ड) पृष्ठांकिती

९) विपत्रधारकाला जेव्हा स्वीकर्ता किंवा आहार्यी विपत्राचे शोधन करीत नाही तेंव्हा त्यास विपत्राचे .... झाले असे म्हणतात.
अ) परत करणे (Returning) ब) वटविणे क) आदर करणे ड) अनादरण

१०) जो व्यक्ती विपत्र स्वीकारतो त्याच्यासाठी ते विपत्र .... असते
अ) देयविपत्र ब) वचन चिठ्ठी क) मसुदा ड) प्राप्त विपत्र

ब) खालील विधानासाठी एक शब्द, शब्दसमूह किंवा संज्ञा सूचना.

१) विपत्राच्या मुदतीनंतर दिले जाणारे जास्तीचे तीन दिवस –
२) विपत्राच्या अनादरण प्रसंगी नोंदणी अधिकाऱ्याकडून आकारले जाणारे शुल्क
३) विपत्राची रक्कम प्राप्त करणारी व्यक्ती
४) ज्या व्यक्तीच्या नावे विपत्राचे पृष्ठांकन करण्यात येते.
५) विपत्राच्या अनादरणाची नोंद करण्यासाठी शासनाकडून नियुक्त केलेला अधिकारी
६) वाढीव मुदतीचे नवीन विपत्र काढण्यासाठी देयदिनांकच्या वेळी विपत्र रद्द करून नवीन विपत्र तयार करणे.
७) कोणत्याही मोबदल्याशिवाय काढलेले व स्वीकारलेले विपत्र
८) ज्या व्यक्तीच्या ताब्यात (Possession) विनिमय विपत्र असते.
९) सध्याच्या किंमतीला विनिमय विपत्राचे रोखीत रूपांतर (Conversion) करणे.
१०) दिवाळखोर परिस्थितीत आहार्यीकडून वसूल न होणारी रक्कम –

क) चुक की बरोबर सांगा.

१) देशी विपत्र एका देशात काढले जाते आणि दुसऱ्या देशात त्याचे शोधन जाते.
२) देयदिनांकापूर्वी विपत्राचे शोधन करणे म्हणजे विपत्राचे निवर्तन होय.
३) आहार्यी विपत्राचा मालकी हक्क हस्तांतरित करू शकतो.
४) विपत्राच्या मुदतीत कोणताही बदल न करता विपत्र स्वीकृत केल्यास त्यास सशर्त स्वीकृती असे म्हणतात.
५) सध्याच्या किमतीला विपत्राचे रोखीत रूपांतर करणे म्हणजे विपत्र वटविणे होय.
६) देयदिनांकला विनिमय विपत्र स्वीकर्त्याकडे सादर केले पाहिजे.
७) विपत्रधारकांकडून विपत्र वटविलेले असल्यास, देयदिनांकला त्याच्या पुस्तकात विपत्राच्या शोधनाची नोंद होणार नाही.
८) आहर्त्याकडून नोंदणी खर्च आकारला जातो.
९) दर्शनी विपत्राला (On Demand) सवलतीचे दिवस दिले जात नाहीत.
१०) वचन चिट्ठीला तीन पक्ष असतात.

ड) गटात न बसणारा शब्द ओळखा.

१) अ) विपत्र स्वतः जवळ ठेवणे ब) नोंदणी क) वटविणे ड) पृष्ठांकन
२) अ) व्यापारी विपत्र ब) सोयविपत्र क) लेखन तिथीनुसार विपत्र ड) दर्शनी विपत्र
३) अ) नोंदणी अधकारी ब) आहर्ता क) आहार्यी ड) आदाता
४) अ) वटणावळीचा खर्च (Discounting Charges) ब) सूट (Rebate) क) बँके सेवाशुल्क ड) नोंदणी खर्च
५) अ) मुद्रांक ब) स्वीकृती क) मसुदा ड) रक्कम

इ) खालील विधाने पूर्ण करा.

१) विपत्राच्या देयतिथीपूर्वी विपत्राचे शोधन करणे म्हणजे..................होय.
२) अशी व्यक्ती ज्याची देयता (कर्ज) त्याच्या संपत्तीपेक्षा जास्त असते आणि तो आपल्याकडील कर्ज/देयता देण्यास असमर्थ असतो...........................
३) दिवाळखोर परिस्थितीत स्वीकर्ता आपल्याकडील जी रक्कम देऊ शकत नाही, ती राशी म्हणजे...................होय.
४) ठरावीक कालावधीनंतर ज्या विपत्राची रक्कम देय होते त्यास .... म्हणतात.
५) मोबदल्यासह काढलेले आणि स्वीकारलेले .... विपत्र होय.
६) जो व्यक्ती विपत्र काढतो त्यास .... म्हणतात.
७) विपत्राच्या स्वीकृतीनंतर ज्या विपत्राची देय दिनांक काढली जाते त्यास .... विपत्र असे म्हणतात.
८) विपत्राच्या अनादरणाची सत्यता नोंदविणे म्हणजे .... होय.
९) जेव्हां आहार्यी ठरावीक ठिकाणीच विपत्राचे शोधन करण्यात येईल या अटीवर विपत्राला स्वीकृती देतो तेव्हा त्यास...................असे म्हणतात.
१०) विपत्रधारकाच्या वतीने विपत्राची रक्कम बँक गोळा (Collection) करते, तेव्हा बँक जी फी आकारते त्यास .... म्हणतात.

फ) एका वाक्यात उत्तरे द्या–

१) विनिमय विपत्र म्हणजे काय?
२) सवलतीचे दिवस म्हणजे काय?

३) विनिमय विपत्र वटविणे म्हणजे काय ?

४) विपत्राची नोंदणी कशाला म्हणतात ?

५) नोंदणी खर्च म्हणजे काय ?

६) आहर्ता व आहार्थी यांच्यामधील नातेसंबध सांगा ?

७) विपत्राचा आदाता कोण असतो ?

८) सूट/कसर (Rebate) म्हणजे काय ?

९) कायदेशीर देयदिनांक म्हणजे काय ?

१०) दर्शनी विपत्र म्हणजे काय ?

ग) खालील विधानाशी तुम्ही सहमत आहात का असहमत ते सांगा.

१) विनिमय विपत्र म्हणजे सशर्त आज्ञा होय.

२) जो पक्ष रक्कम देण्याचे आदेश देतो त्यास आदाता म्हणतात

३) ज्या व्यक्तीच्या नावे विपत्राचे पृष्ठांकन करण्यात येते त्यास पृष्ठांकिती असे म्हणतात.

४) विपत्राच्या निवर्तना प्रसंगी दिलेली सूट/कसर आहार्यीचे उत्पन्न असते.

५) ऋणकोच्या दृष्टीकोनातून विपत्र त्याच्यासाठी देयविपत्र असते.

६) दर्शनी विपत्र काढल्यास (on Demand) सवलतीचे दिवस दिले जात नाहीत.

७) विपत्र आहर्त्याकडून स्वीकारले गेले पाहिजे, अशी अपेक्षा असते.

८) विनिमय विपत्रावर दिनांकाची गरज नाही.

९) विपत्राला स्वीकृती मिळण्यापूर्वी ती वचनचिठ्ठी असते.

१०) विपत्राचे नूतनीकरण म्हणजे विपत्राच्या शोधनासाठी विपत्राची मुदत वाढविणे होय.

ह) सोडवा. (Calculations)

१) १५ जाने. २०२० रोजी गणेशने ५० दिवस मुदतीचे ₹ ४०२६चे विपत्र काढले. त्याच दिवशी त्याने बँक ऑफ इंडियामध्ये ते विपत्र वार्षिक १५% कसरीवर वटविले. **कसर काढून दाखवा.**

२) शेफाली ट्रेडर्सने मायावर १ ऑक्टोबर २०१९ रोजी ३ महिने मुदतीचे ₹ ३०,००० चे विपत्र काढले. **खालील परिस्थितीत विपत्राची कसर काढून दाखवा.**

i) त्याच दिवशी शेफाली ट्रेडर्सने ते विपत्र वार्षिक १२% कसरीवर वटविल्यास.

ii) शेफाली ट्रेडर्स नेते विपत्र १ नोव्हेंबर २०१९ रोजी वार्षिक १२% कसरीवर वटविल्यास.

iii) शेफाली ट्रेडर्सने १ डिसेंबर, २०१९ रोजी वार्षिक १२% कसरीवर ते विपत्र वटविल्यास–

३) विणाने, सुधाचे ₹ २५,००० चे विपत्र स्वीकारले होते ती नादार (Bankrupt) म्हणून घोषित झाली तिच्या खाजगी संपत्तीतून रुपयाला ३५ पैसे प्रमाणे रक्कम वसूल झाली. **बुडीत कर्जाची रक्कम शोधून काढा.**

४) नितीनने ₹ २२,००० रोख व शेष रकमेवर वार्षिक १८% ४ महिन्याच्या व्याजासह नवीन विपत्र स्वीकारून ₹ ७,२०० च्या विपत्राचे नूतनीकरण करून घेतले. **नवीन विपत्राची रक्कम काढा.**

५) निशाचे विपत्र ₹ १६,८५०चे राशीसंग्रहणासाठी बँकेत पाठविले होते. बँकेने त्याचे पैसे गोळा केले आणि बँक सेवाशुल्क ₹ १२५ नावे टाकले. **प्रत्यक्षात आपल्याला किती रक्कम मिळाली ?**

६) १२ जून, २०१९ रोजी केशवने दोन महिने मुदतीचे ₹ १६,००० चे विपत्र गोपालवर काढले होते. विपत्राचा देयदिनांक काय राहील ? समजा त्याचदिवशी आकस्मिक सूट्टी जाहीर झाल्यास कायदेशीर देयदिनांक कोणता राहील ?

ज) खालील नमुने तयार करा.

१) खालील माहितीवरून विनिमय विपत्र तयार करा –

आर्हता : शंकर, वडोदरा, गुजरात

आहार्यी : विनायक, सोमवार पेठ, पुणे

राशी : ₹ १६,०००

मुदत : ३ महिने

विपत्राची तारीख : ६ सप्टेंबर, २०१९.

स्वीकृतीची तारीख : ११ सप्टेंबर, २०१९.

२) खालील माहितीचे आधारे विनिमय विपत्र तयार करा.

आर्हता : दिनेश, पी. आर. रोड, अंधेरी (प.)

आहार्यी : महेश, एल. बी. एस. रोड, मुलुंड

आदाता : अमित, ठाणे (प.)

राशी : ₹ ९,५००

विपत्राची मुदत : ४ महिने (दर्शनोत्तर).

विपत्राची तिथी : २६ नोव्हेंबर २०१९.

विपत्राची स्वीकृती : २९ नोव्हेंबर २०१९.

३) १० ऑक्टोबर, २०१९ रोजी कांतीलाल, ३४३/डी/पालम हाईटस, जोगेश्वरी यांनी ₹ ६३,४९०चे ४५ दिवस मुदतीचे दर्शनोत्तर विपत्र (After Date) शांतीलाल, B2, हिमालया टावर्स बारामती यांच्यावर काढले. विपत्राची रक्कम प्रियंका सातारा यांना होणे आहे. १३ ऑक्टोबर, २०१९ रोजी ६० दिवसांकरिता विपत्राला स्वीकृती मिळाली.
वरील माहितीवरून विनिमय विपत्राचा नमुना तयार करा.

४) राहुल साने ८६ डी रविवार पेठ नागपूर यांनी ३० जुलै २०१९ रोजी पृथ्वीराम सोमानी, हाईटस वर्धा ह्यांनी काढलेले ₹ ८७०००चे विपत्र स्वीकारले. हे ९० दिवस मुदतीचे दर्शनोत्तर विपत्र रु. १००००० २६ जुलै, २०१९ला काढण्यात आले होते.
वरील माहितीवरुन विनिमय विपत्र तयार करा.

५) पुढील माहितीचे आधारे विनिमय विपत्र तयार करा.

आहर्ता : कश्मिरा शहा, भागीदार मे. शहा ॲन्ड शहा २-८ मातृछाया बिल्डींग, अकोला.

आहार्यी : धनश्री ट्रेडर्स, बँगलोर रोड, (जयश्रीकडून स्वीकृत भागीदार) बेलगाम.

राशी : ₹ ६४,५००

मुदत : ३ महिने

विपत्राची तारीख : १२ सप्टेंबर, २०१९

स्वीकृतीची तारीख : १५ सप्टेंबर, २०१९

६) काल्पिनक आहर्ता, आहार्यी, त्यांचे पत्ते राशी आणि तारखा विचारात घेऊन दर्शनी विपत्र तयार करा.

ज) खालील कोष्टक पूर्ण करा.

१)

	विपत्राची तारीख	स्वीकृतीची तारीख	मुदत	देय दिनांक
i)	३०.०९.२०१९	०१.०२.२०१९	६० दिवस (दर्शनोत्तर)	
ii)	१७.०८.२०१९	२१.०८.२०१९	३ महिने लेखनतिथी	
iii)	२३.१२.२०१९	२६.१२.२०१९	१ महिना लेखनतिथी	
iv)	२८.०१.२०२०	२८.०१.२०२०	१ महिना (लेखनतिथी)	
v)	३०.०६.२०१९	२.०७.२०१९	४५ दिवस (लेखनतिथी)	

२)

	विपत्राची तारीख	स्वीकृतीची तारीख	मुदत	प्रकार	परिपक्वतातिथी नामधारी देयदिनांक	कायदेशीर देयदिनांक
i)	०३.०१.२०२०	०५.०१.२०२०	४५ दिवस	लेखनतिथी	?	?
ii)	०९.०४.२०१९	१२.०४.२०१९	४ महिने	दर्शनोत्तर	?	?
iii)	२३.११.२०१९	२३.११.२०१९	२ महिने	लेखनतिथी	?	?
iv)	१६.०८.२०१९	२०.०८.२०१९	४ महिने	दर्शनोत्तर	?	?
v)	२३.१२.२०१८	२४.१२.२०१८	६० दिवस	लेखनतिथी		?

प्रात्यक्षिक उदाहरणे

१) १ जानेवारी, २०२० हेमंतने ₹ १८,५००च्या वस्तू नितीनला विकल्या त्याच दिवशी हेमंतने त्याच्यावर ₹ १८,५००चे दोन महिने मुदतीचे विपत्र काढले. देयदिनांकाला विपत्राचे शोधन झाले.

हेमंत आणि नितीनच्या पुस्तकात किर्द नोंदणी घ्या. हेमंतच्या पुस्तकात नितीनचे खाते तयार करा.

२) ६ सप्टेंबर, २०१९ रोजी नेहाने ₹ ४२,०००च्या वस्तू रोहनला विकल्या नेहाने त्याच्यावर तीन महिने मुदतीचे विपत्र लिहिले, जे रोहनने स्वीकारले. नेहाने ते विपत्र आपल्या बँकेत ₹ ४१,४००ला वटविले विपत्राच्या देय दिनांकला रोहनने विपत्राचे अनादरण केले आणि बँकेला ₹ ३०० नोंदणी खर्च आला

नेहाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी घ्या.

३) ज्योतीला स्वातीचे ₹ ३१,००० देणे होते म्हणून स्वातीने ज्योतीवर २ महिने मुदतीचे विपत्र काढले जे ज्योतीने स्वीकारले स्वातीने ते विपत्र राशीसंग्रहणासाठी बँकेत पाठविले. देय दिनांकला ज्योतीने विपत्राचे शोधन केले. बँकेने सेवाशुल्कचे ₹ ४७५ नावे टाकले.

स्वातीच्या पुस्तकात किर्द नोंदी देऊन ज्योतीच्या पुस्तकात स्वातीचे खाते उघडा.

४) १५ एप्रिल, २०१९ रोजी पंकजने ओमप्रकाशकडून ₹ २०,०००च्या वस्तू उधार खरेदी केल्या, पंकजकडून येणे असलेल्या रकमेकरिता ओमप्रकाशने त्याच्यावर ३ महिने मुदतीचे दर्शनोत्तर विपत्र काढले, जे पंकजने १८ एप्रिल २०१९ ला स्वीकारले. ओमप्रकाशने हे विपत्र २० एप्रिल, २०१९ आपला धनको जगदीश याला ₹ २१,००० च्या पूर्वशोधनार्थ पृष्ठांकीत केले. देय तारखेला पंकजने विपत्राचे अनादरण केले.

ओमप्रकाश, पंकज आणि जगदीश यांचे पुस्तकात किर्द नोंदी द्या.

५) १८ मार्च, २०१९ रोजी सिद्‌धार्थने ₹ ४३,८०० च्या वस्तू सुधीरला विकल्या व सुधीरवर ३ महिने मुदतीचे विपत्र ₹ ४३,८००चे काढले. सुधीरने ते स्वीकारले. सिद्‌धार्थने ते विपत्र वार्षिक ८% दराने बँकेत वटविले. देयदिनांकाला विपत्राचे अनादरण झाले. सुधीरने सिद्‌धार्थला विनंती केली की, ₹ १३,८०० व शेष रक्कमेवरील वार्षिक १२% दोन महिन्याचे व्याज रोख द्यावे आणि उरलेल्या रकमेसाठी दोन महिने मुदतीचे विपत्र काढावे. या विपत्राच्या देयदिनांकापूर्वी सुधीरने ₹ २९,७०० देऊन विपत्राचे निवर्तन केले.

सिद्‌धार्थच्या पुस्तकात आवश्यक किर्द नोंदी द्या.

६) गीताने काढलेले ३ महिने मुदतीचे ₹ १८,०००चे विपत्र संगीताने स्वीकारले. गीताने ते विपत्र ₹ १७,४०० ला बँकेत वटविले. देयदिनांकापूर्वी संगीताने गीताशी संपर्क साधून विपत्राच्या नूतनीकरणाची विनंती केली. गीताने या अटीवर विनंती मान्य केली की, तिने ₹ ६,००० ताबडतोब रोख द्यावे व शेष रकमेकरीता ४ महिने मुदतीचे ₹ ५५० व्याजासहित नवीन विपत्र स्वीकारावे. या प्रमाणे व्यवस्था करण्यात आली. परंतु नवीन विपत्राच्या देय दिनांकापूर्वी संगीता नादार झाली आणि तिच्या संपत्तीतून रुपयाला ३५पैसे प्रमाणे रक्कम मिळाली.

संगीताच्या पुस्तकात किर्द नोंदी देऊन गीताच्या पुस्तकात संगीताचे खाते लिहा.

७) प्रियंकाला, मिनाचे ₹ १८,००० देणे होते. मिनाने काढलेल्या ४ महिने मुदतीच्या विपत्राला स्वीकृती दिली ते विपत्र मिनाने सागरला पृष्ठांकित केले. देय दिनांका पूर्वी प्रियंकाने मीनाशी संपर्क साधून विपत्राच्या नूतनीकरणाची विनंती केली मीनाने या शर्तीवर मान्यता दिली की, तिने ₹ ६,००० रोख, शेष रकमेवर वार्षिक ८% व्याज ३ महिन्याचे ताबडतोब द्यावे. आणि बाकी रकमेचे नवीन विपत्र स्वीकारावे. याप्रमाणे व्यवस्था करण्यात आली. देयतिथीपूर्वी प्रियंका नादार म्हणून घोषित झाली. आणि तिच्या संपत्तीतून ५०% राशी प्राप्त झाली.

मिनाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी द्या.

८) १ ऑगस्ट, २०१९ रोजी सीमाने रोमाकडून ₹ ३७,०००च्या वस्तू उधार खरेदी केल्या. त्याच दिवशी तेवढ्याच रकमेचे रोमाने काढलेले २ महिने मुदतीचे विपत्र सीमाने स्वीकारले. ३ ऑगस्ट, २०१९ रोजी सीमाने ते विपत्र बँकेत ₹ ३६,२००ला वटविले. देय दिनांकला विपत्राचे अनादरण झाले व बँकेला ₹ १६० नोंदणीखर्च आला. सीमाने ₹ १९,००० व नोंदणीखर्च व इतर रक्कम ताबडतोब रोख दिली. रोमाने शिल्लक रकमेवर ₹ ६५० व्याज आकारून दोन महिने मुदतीचे विपत्र काढले, जे सीमाने स्वीकारले. नवीन विपत्राचे देयदिनांकाच्या एक महिना अगोदर ₹ ३०० कसरीवर निवर्तन झाले.

सीमाच्या पुस्तकात किर्द नोंदी देऊन रोमाच्या पुस्तकात सीमाचे खाते लिहा.

९) उदयने, शंकर कडून ₹ ३५,००० च्या वस्तू १०% व्यापारी कसरीवर उधार खरेदी केल्या. उदयने ₹ १,५०० ताबडतोब रोख दिले आणि रोख रकमेसाठी ३ महिने मुदतीचे विपत्र स्वीकारले. देयतिथीपूर्वी उदयने, शंकरशी संपर्क साधून विपत्राच्या नूतनीकरणाची विनंती केली. उदयने या अटीवर मान्यता दिली की, नवीन विपत्र वार्षिक १२% व्याजासह तीन मुदतीचे स्वाकारावे.

शंकरच्या पुस्तकात किर्द नोंदी घ्या.

१०) २१ नोव्हेंबर, २०१९ रोजी सागरने प्रसादवर तीन महिने मुदतीचे ₹ २१,००० दर्शनी विपत्र काढले. सागरने ते विपत्र त्याच्या बँकेत वार्षिक ८% कसरीवर वटविले. देय तिथीपूर्वी आपण विपत्राचे शोधन करू शकत नाही, असे प्रसादला वाटत असल्यामुळे त्याने सागरला नवीन विपत्र काढण्याची विनंती केली. सागरने त्याची विनंती मान्य करून १ महिना मुदतीवर ₹ २१,७५० व्याजासह विपत्र काढले. प्रसादने ते स्वीकारले सागरने ते विपत्र राशीसंग्रहणासाठी बँकेत जमा केले देयदिनांकला प्रसादने विपत्राचे शोधन केले बँकेने सेवा शुल्क म्हणून ₹ २५०नावे टाकले.

सागरच्या पुस्तकात किर्द नोदी द्या आणि प्रसादच्या पुस्तकात सागरचे खाते तयार करा.

११) अभिषेकच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा.

अ) सिद्‌धांतने अभिषेकला कळविले की, त्याला (सिद्‌धांतने पृष्ठांकित केलेल्या) विनीतच्या ₹ २३,०००च्या विपत्रांचे अनादरण झाले व नोंदणी खर्च ₹ ४३० आला.

ब) काजलने स्वीकारलेल्या ₹ ३९,०००च्या विपत्राचे ₹ ३,००० रोख देऊन, शेष रकमेवर वार्षिक ११.५% प्रमाणे ३ महिन्याच्या व्याजासह नवीन विपत्र स्वीकारून नूतनीकरण करून घेतले.

क) राधिकाने ₹ २३,०००च्या विपत्राचे ₹ २२,२५०धनादेशाद्वारे देऊन निवर्तन केले.

ड) सुबोधने काढलेले ₹ ९,०००चे विपत्र राशीसंग्रहणासाठी बँकेत पाठविले होते. सुबोधने विपत्राचे अनादरण केल्याचे बँकेने कळविले.

१२) नरेन्द्रच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा.

अ) उपेन्द्रने काढलेल्या विपत्राचे रोख ₹ ४,००० आणि रामलाल ने स्वीकृत केलेले ₹ ५,००० चे विपत्र उपेन्द्रला पृष्ठांकित करून विपत्राचे निवर्तन केले.

ब) विक्रमने आपल्या ₹ ६,०००च्या विपत्राचे देयतिथीपूर्वी १ महिना अगोदर वार्षिक १२% कसरीवर नरेन्द्रला निवर्तन केले.

क) दिलीपने नरेन्द्रला ₹ १२,०००च्या विपत्राचे ₹ ४,००० रोख व शेष रकमेवर तीन महिन्याचे वार्षिक १२% व्याजासह नवीन विपत्र स्वीकारून नूतनीकरण केले.

ड) कार्तिकवर काढलेल्या व बँकेत वटविलेल्या ₹ १३,०००च्या विपत्राचे अनादरण झाल्याचे व नोंदणी खर्च ₹ १४० आल्याचे बँकेने नरेन्द्रला कळविले.

१३) भारतीच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा –

अ) अमीतचे ₹ १५,७५०च्या विपत्राचे जे राशीसंग्रहणासाठी बँकेत जमा होते. त्याचे शोधन झाल्याचे व बँकेने त्याबद्दल सेवाशुल्क म्हणून ₹ १५० नावे टाकल्याचे बँकेने कळविले.

ब) नितीनने आपल्या ₹ २२,२००च्या विपत्राचे ₹ २,२०० रोख देऊन आणि शेष रकमेवर वार्षिक १०% प्रमाणे तीन महिन्याच्या व्याजासह नवीन विपत्र स्वीकारून नूतनीकरण करून घेतले.

क) धनश्रीने, भारतीचे ₹ १७,५००चे विपत्र स्वीकारले होते. ती नादार म्हणून घोषित झाली. तिच्या संपत्तीतून ४०% रक्कम वसूल होऊ शकते.

ड) सविताकडून स्वीकारलेल्या ₹ ९,४५० च्या देय विपत्राचे शोधन, प्रवीणकडून मिळालेल्या ₹ ९,०००च्या प्राप्त विपत्राचे पृष्ठांकन करून केले.

१४) सुधाच्या पुस्तकात खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी करा.

अ) ऊर्मिलाच्या ₹ १०,००० देय रकमेसाठी तिला रोख ₹ ३,५०० आणि सोनालीकडून मिळालेले दोन महिने मुदतीचे ₹ ६,०००च्या विपत्राचे पृष्ठांकन करून पूर्ण शोधन केले.

ब) सूर्याकडून मिळालेल्या दोन महिने मुदतीचे ₹ ७,०००चे विपत्र वार्षिक १०% कसरीवर बँकेत वटविले.

क) अनुराधाने स्वीकारलेले व बँकेत वटविलेले ₹ ४८०चे विपत्र अनादरित झाल्याचे व नोंदणीखर्च ₹ १२५ झाल्याचे बँकेने कळविले.

ड) राशीसंग्रहणासाठी ₹ १६,४००चे बँकेत जमा असलेल्या विपत्राचे पूजाने शोधन केले.

१५) खालील व्यवहारांच्या किर्द नोंदी मृणालच्या पुस्तकात करा.

अ) ऐश्वर्याने स्वीकारलेल्या व बँकेत वटविलेल्या ₹ २४,००० च्या विपत्राचे अनादरण झाल्याचे व नोंदणी खर्च ₹ २२० आल्याचे बँकेने कळविले. ऐश्वर्याच्या विनंतीवरून ₹ ४८० व्याज आकारून एकूण रकमेचे २ महिने मुदतीचे नवीन विपत्र काढण्यात आले.

ब) अंकुरच्या संपत्तीतून ₹ ४,६३० मिळाले. अंकुरने ₹ ६,०००चे विपत्र स्वीकारलेले होते तो नादार म्हणून घोषित झाला.

क) अनुष्काला देय असलेल्या ₹ २०,००० रकमेसाठी तिने काढलेल्या ३ महिने मुदतीच्या ₹ १५,००० या विपत्राला स्वीकृती देऊन आणि शेष रकमेचा धनादेश देऊन शोधन केले.

ड) विवेकने काढलेल्या ₹ २७,०००च्या विपत्राचे अनादरण झाले आणि ₹ ७०० नोंदणीखर्च विवेकने दिला.